

UDK: 316.66-053.6:329.15
329.15(497.5Zagreb)"1945/1953"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 19. 5. 2014.
Prihvaćeno: 21. 9. 2015.

Život mladih u poratnom Zagrebu 1945. – 1953.

TATJANA ŠARIĆ

Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Republika Hrvatska

U radu je opisan život mladih – u prvom redu učenika i radnika – u poratnom Zagrebu kroz djelovanje komunističkih omladinskih organizacija kao transmisija Komunističke partije. Teme su ovoga istraživanja uloga i važnost mladih u obnovi i izgradnji kroz omladinske radne akcije, zatim u industrijalizaciji kao “radničke omladine”, u projektu opismenjivanja i obrazovanja, zatim kroz kulturni, prosvjetni te “ideološki rad” kao i u obračunu s protivnicima režima, informbiroovcima i ostalim “nepoćudnim ponašanjima” mladih.

Ključne riječi: Narodna Republika Hrvatska; Zagreb, socijalizam; Savez komunističke omladine Jugoslavije; Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske / Narodna omladina Hrvatske.

Uvod

Cilj je ovoga istraživanja ukratko prezentirati osnovne značajke života mladih u Zagrebu kao glavnom gradu tadašnje Federalne Hrvatske / Narodne Republike Hrvatske (FH/NRH). Razdoblje na kojem ću se zadržati u istraživanju odnosi se na nekoliko prvih poratnih godina u novostvorenoj Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (FNRJ) pod komunističkom vlašću, i to kroz prizmu utjecaja komunističkih omladinskih organizacija – Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) i Ujedinjenoga saveza antifašističke omladine Hrvatske (USAOH) / Narodne omladine Hrvatske (NOH) – na mladu populaciju. Pod pojmom mladih pritom se, u skladu sa Statutom Narodne omladine Jugoslavije (NOJ), podrazumijeva dobna skupina stanovništva između 15 i 25 godina.

Većina je istraživanja obavljena na gradivu nekoliko relevantnih fondova Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu te jednoga fonda Državnoga arhiva u Zagrebu.¹

¹ Hrvatska (dalje: HR) – Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA) – fond 1220 – Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (dalje: CKSKH); HR-HDA – fond 1225 – Pokrajnin-

Mladi su u Zagrebu, u odnosu na druge dijelove republike, imali svoje specifičnosti. One su u velikoj mjeri proizlazile iz činjenice da je Zagreb bio središte republike i u njemu su bili koncentrirani republički državni i partijski centri moći od kojih su potjecale direktive za sveukupno djelovanje svih društvenih struktura. Mladi su u tom sustavu imali ulogu i provoditelja (u nekim slučajevima i nalogodavaca) i izvršitelja direktiva vladajućih, a i objekata nad kojima su se te direktive provodile. Kroz praćenje uloge i položaja mladih u paralelnim procesima sa svrhom uspostave i konsolidacije socijalističkoga društvenog uređenja u državi pokazat ću i kako je djelovanje omladinskih organizacija utjecalo na život mladih u Zagrebu u prvim poslijeratnim godinama. Iz istraživanja će, zbog opširnosti i zahtjevnosti teme, biti izostavljena poglavlja o poslijeratnoj obnovi rada zagrebačkoga sveučilišta, položaju studenata te ulozi omladinskih organizacija na njemu, kao i o pionirskoj organizaciji.

Zašto je odabrano istraživanje života mladih baš kroz djelovanje omladinskih komunističkih organizacija? Zato što su one u poraću bile neizbježan faktor utjecaja na mlade jer su djelovale kao transmisije Komunističke partije kao vladajuće komponente u državi. Komunistička je partija u pitanjima mladih upravo preko omladinskih organizacija, budući da je do V. kongresa Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) 1948. djelovala prikriveno, provodila svoje direktive i zadatke u život. Budući da su SKOJ i NOH bili zaduženi za uključivanje mladih u svoje redove i djelovanje na njih u duhu ideologije vladajućega režima, bilo je važno detektirati njihovu ulogu u oblikovanju svakodnevice mladih. U tome je neizbježno bilo proučavanje primarnih historiografskih izvora – sačuvanoga arhivskog gradiva tih organizacija, koje nam daje jasnu sliku kako je to u praksi funkcioniralo.

U Zagrebu su bila smještena i krovna tijela omladinskih organizacija – Pokrajinski komitet (PK) SKOJ-a za Hrvatsku, koji je upravljao radom nižih skojevskih komiteta, i Zemaljsko vijeće / Centralni komitet (CK) USAOH-a/ NOH-a, koji je davao upute i smjernice za rad svih nižih omladinskih komiteta i aktiva. Budući da je Zagreb bio centar vlasti, sve direktive partijskoga i državnoga vodstva najprije su se provodile upravo ondje. To je vrijedilo i za rad omladinskih organizacija.

Mladi i omladinske organizacije SKOJ i USAOH/NOH u Zagrebu

U poraću je Zagreb, kao i danas, bio najveći i glavni grad NRH, u kojem je živjelo i najviše stanovništva. Broj stanovnika u velikoj se mjeri povećao nakon Drugoga svjetskog rata zbog naseljavanja seoskoga stanovništva, zatim dolaskom brojnih novih radnika zbog predstojeće planirane industrijalizacije

ski komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije za Hrvatsku (dalje: PKSKOJ Hrvatska); HR-HDA – fond 1231 – Republička konferencija Saveza socijalističke omladine Hrvatske (dalje: RKSSOH); HR-HDA – fond 1723 – Gradski komitet Saveza komunista Hrvatske za Zagreb (dalje: GKSKH Zagreb); HR – Državni arhiv u Zagrebu (dalje: DAZG) – fond 1183 – Gradski komitet Narodne omladine Hrvatske za Zagreb (dalje: GKNOH Zagreb).

zemlje te naseljavanjem dužnosnika nove vlasti. Samo u prvim mjesecima nakon završetka rata 80 000 osoba tražilo je dozvolu boravka, a priljev je bio oko 5000 ljudi mjesečno.²

Budući da je Zagreb bio republički centar, odande su počinjali svi procesi i realizirala se politika nove vlasti u raznim pravcima. Po završetku rata Zagreb je bio i centar obračuna i represije komunističke vlasti u pokušaju njezine konsolidacije prema protivnicima novoga režima. Ta su zbivanja obilježila Zagreb 1945. i 1946., a pogotovo neposredno po završetku rata i sljedećih nekoliko mjeseci, kada je Zagreb bio središte kroz koje su prolazile kolone zarobljenika i povratnika s Bleiburga te sjedište zarobljeničkih logora.³ Grad je tih mjeseci bio poprište mnogobrojnih uhićenja političkih protivnika, brzinskih suđenja na improviziranim sudovima, ali i pogubljenja političkih protivnika i bez suda – sustavnih čistki.⁴ U njima su mladi bili i progonitelji – kroz organizacije SKOJ-a i Korpusa narodne obrane Jugoslavije (koji je djelovao kao operativni izvršitelj naloga Odjeljenja zaštite naroda /OZNA/),⁵ i progonjeni – u vidu politički nepodobnih mladih ljudi svjetonazora različitog od komunističkoga, obično članova obitelji protivnika komunističkoga režima te pripadnika Oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske.

Uz obračun s političkim protivnicima poretka, u državi su započeli i drugi procesi – obnova, izgradnja, industrijalizacija, masovna kampanja opismenjivanja i prosvjećivanja, otvorene su brojne nove škole te je reorganizirano školstvo, a obnovljen je i rad tada jedinoga sveučilišta u Hrvatskoj, onoga u Zagrebu.

Najvažniji agitator i izvršitelj politike nove vlasti u svim pitanjima koja su se ticala mladih bio je SKOJ, koji je bio pomladak Komunističke partije. Budući da je do 1948. djelovao prikriveno, SKOJ je svoj rad realizirao preko masovne omladinske organizacije – USAOH-a/NOH-a, čiji je predsjednik Gradskoga odbora tada bio Ico Simičić. U suradnji s USAOH-om/NOH-om, SKOJ je među mladima, prema nalogu Komunističke partije, obavljao razne zadatke: od poticanja i provedbe udarničkoga rada, prebacivanja normi u proizvodnji, učenja na školama, masovnih “dobrovoljnih” radova na radnim akcijama na

² Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991. Od zajedništva do razlaza* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2006), 212.

³ Martina Grahek Ravančić, *Bleiburg i “križni put”. Historiografija, publicistika i memoarska literatura* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009), 129-131; Boris Vlašić, Aleksandar Vojinović, *Križni put* (Zagreb: Vjesnik, 1991), 99; Stanko Lasić, *Autobiografski zapisi* (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2000), 168; Vinko Nikolić, *Bleiburska tragedija hrvatskoga naroda* (Zagreb: Knjižnica Hrvatske revije; Art studio Azinović, 1995), 367.

⁴ Vladimir Geiger et al., prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946. Dokumenti*, sv. 3: *Zagreb i središnja Hrvatska* (Slavonski Brod; Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Hrvatski institut za povijest, 2008); Tatjana Šarić, “Osuđeni po hitnom postupku: uloga represivnih tijela komunističke vlasti u odnosu na smrtnu osudu u Hrvatskoj u Drugom svjetskom ratu i u poraću, na primjeru fonda Uprava za suzbijanje kriminaliteta Sekretarijata za unutrašnje poslove SRH”, *Arhivski vjesnik* 51 (2008): 341-361.

⁵ Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 59-60.

raznim lokacijama u Zagrebu do proganjanja švercera, reguliranja prometa u gradu ili noćnoga osiguravanja grada. Tako je zbog aktivne pomoći vlastima gradska organizacija SKOJ-a I. rajona, primjerice, dobila u prosincu 1946. priznanje kao najbolja gradska skojevska organizacija.⁶

Važno je primijetiti da je omladinskim organizacijama SKOJ-u i USAOH/NOH-a kao masovnim organizacijama, osnovni cilj bio u svoje redove okupiti što više mladih u Zagrebu, radi njihova odgoja u socijalističkom duhu. Taj se cilj jasno iznosi i u Statutu Narodne omladine koji je donesen i prihvaćen na III. kongresu Ujedinjenoga saveza antifašističke omladine Jugoslavije, održanom 1946. u Zagrebu⁷: “Narodna omladina pod rukovodstvom Partije čitavim svojim radom vaspitava široke slojeve naše omladine u svesne borbe za socijalistički preobražaj naše zemlje. Zahvaljujući pravilnoj politici Komunističke partije Jugoslavije i upornom nastojanju SKOJ-a, Narodna omladina po svom karakteru i sadržini rada pretstavlja danas školu socijalističkog vaspitanja za našu omladinu. Čitava njena delatnost usmerena je na vaspitavanje omladine u duhu socijalizma.”⁸

Prema podacima SKOJ-a, u Zagrebu je u prosincu 1946. prebivalo 26 192 mladih ljudi. Od toga ih je velika većina bila i članovima omladinskih organizacija – 21 953 ili 83,81% NOH-a i 4189 ili 15,99% SKOJ-a. Administrativno je Zagreb bio podijeljen na sedam rajona u kojima su djelovali skojevski i omladinski komiteti, uz Komitet centralnih ustanova. Skojevcima su 1947. djelovali u 430 skojevskih grupa, a od mladih uključenih u NOH skojevcima su činili 19,08%. U Zagrebu su skojevcima većinom bili radnici (1781), zatim učenici (1366), a ostali su bili drugih zanimanja.⁹

U poraću su SKOJ i USAOH/NOH prolazili veoma različite faze: SKOJ je, kao zatvorena, uska komunistička organizacija, počeo slabjeti, a kao organizacija s ciljem “omasovljavanja” – okupljanja što šire populacije mladih – USAOH/NOH je jačao. Mjesni komitet Komunističke partije Hrvatske (KPH) Zagreb izvještava da je rad SKOJ-a u Zagrebu tijekom 1947. bio slab i nezadovoljavajući, a mnoge organizacije “u raspadajućem stanju”.¹⁰

Najmanji postotak mladih okupljenih u NOH-u u promatranom razdoblju iznosio je 83,8%, a SKOJ je okupljao maksimalno do 20% mladih. Zbog istovjetnog programa rada dviju organizacija (prihvatanje i slijeđenje programa Komunističke partije), potrebe okupljanja širokoga sloja mladih u omladinsku organizaciju te nestanka potrebe za revolucionarnom organizacijom kakva je bio SKOJ, svrha njegova postojanja polako se izgubila, što je dovelo do odluke

⁶ HR-HDA-1225-PKSKOJ Hrvatska, Izvještaj o radu SKOJ-a u I. rajonu, 1948.

⁷ Slobodan Žarić, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1941.-1948.* (Zagreb: Centar društvenih djelatnosti SSOH, 1980), 190; *Izvori za istoriju SKJ. Četvrti kongres SKOJ-a i zajednički kongres SKOJ-a i NOJ (1948)* (Beograd: Komunist, 1985), 68.

⁸ *Statut Narodne omladine Jugoslavije* (Zagreb, 1949), 9.

⁹ HR-HDA-1225-PKSKOJ Hrvatska, Organizacioni pregled SKOJ-a za Hrvatsku za prosinac 1946., br. 387; dopis PK SKOJ-a za Hrvatsku CK KPH, 26. 2. 1947., br. 426.

¹⁰ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, Zapisnici MK, 31. 12. 1947., br. 246/48.

o spajanju dviju organizacija. Iako se provedba te ideje razmatrala još od kraja rata, to je učinjeno krajem 1948., kada je stvorena jedinstvena organizacija Narodne omladine Jugoslavije – u Hrvatskoj Narodna omladina Hrvatske. Utapanje u široku omladinsku organizaciju na mnoge je skojevce djelovalo pogubno jer se s time nisu znali nositi te im više nije bila jasna njihova uloga u novim uvjetima.¹¹

Narodna omladina Hrvatske od spajanja sa SKOJ-em u velikoj je mjeri jačala. U Zagrebu je 1947. imala 289 osnovnih organizacija – aktiva, od čega 239 u poduzećima, ustanovama i po ulicama, 37 u gimnazijama i stručnim školama i 13 u školama učenika u privredi. Te je godine u Zagrebu bilo 22 948 članova NOH-a – preko 90% ukupne populacije mladih, a na II. kongresu NOH-a utvrđeno je da je zagrebačka organizacija najbolja gradska omladinska organizacija u Hrvatskoj.¹² Ta je konstatacija potvrđena i na III. kongresu NOH-a 1949., kada je zagrebačka organizacija ponovo proglašena najboljom. To zapravo i ne čudi jer je Zagreb i tada bio centar zbivanja te su se u njemu okupljali i najambiciozniji te ideološki podobni kadrovi kakve je Komunistička partija protežirala i željela na najvažnijim položajima da bi provodili zadane partijske direktive.

*Broj mladih u Zagrebu i pripadnost omladinskim organizacijama*¹³

Godina	Broj mladih	Broj/postotak članova NOH-a	Broj/postotak članova SKOJ-a
1946.	26 192	21 953 (83,8%)	4189 (15,99%)
1947.	25 442	22 948 (90,1%)	4834 (19,08%)
1948.	-	87%	-
1949.	-	97%	-
1951.	-	93%	-
1953.	-	22 502	-

“Radnička omladina” u Zagrebu

Najvažnijim dijelom mladih u Zagrebu vladajući su smatrali “radničku omladinu”. U nju su se ubrajali učenici škola u privredi i industrijskih škola (budući da su imali obvezu uz pohađanje škole obavljati i stručnu praksu, tj.

¹¹ Više u: Tatjana Šarić, “Položaj i uloga omladine i omladinskih organizacija u FH/NRH 1945.–1954.” (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2011), 52-60.

¹² “Zadaci omladinskih organizacija pojačanje ideološko-odgojnog rada i sredenje organizacionih pitanja”, *Vjesnik Narodne fronte Hrvatske* (dalje: *Vjesnik NFH*), (Zagreb), 23. X. 1947., 3.

¹³ HR-HDA-1225-PKSKOJ Hrvatska, Organizacioni pregled SKOJ-a za Hrvatsku za prosinac 1946., br. 387; dopis PK SKOJ-a za Hrvatsku CK KPH, 26. 2. 1947., br. 426; “Zadaci omladinskih organizacija pojačanje ideološko-odgojnog rada i sredenje organizacionih pitanja”, *Vjesnik NFH*, (Zagreb), 23. X. 1947., 3.

naukovanje) te svi mladi radnici zaposleni u industrijskim postrojenjima, tvornicama i poduzećima kao i u privatnim radnjama, kod obrtnika. U Zagrebu je, zbog ubrzanе industrijalizacije, od svih regija u republici bilo i najviše “radničke omladine”, koja je zbog svojega statusa postala dijelom “radničke klase”. Ta se populacija mladih radnika stvarala na nekoliko načina: dio mladih dolazio je u Zagreb (i druge gradove) sa sela, što je ujedno značilo dolazak velikoga broja nekvalificiranih ili slabo kvalificiranih radnika, zatim s omladinskih radnih akcija (ORA), na kojima su mladi polazili brojne tečajeve stručnoga osposobljavanja, a treći dio “radničke omladine” bili su učenici škola u privredi i industrijskih škola, koji su se po završetku školovanja i zapošljavali u industriji.

Ubrzana industrijalizacija i ostvarenje *Petogodišnjega plana razvitka narodne privrede FNRJ u godinama 1947. – 1951.*¹⁴ zahtijevali su što brže osposobljavanje većega broja radnika. “Radnička klasa” smatrala se glavnim osloncem Komunističke partije i vlasti, stoga su omladinske organizacije imale važnu ulogu u koordiniranju rada i političko-ideološkom djelovanju na mlade radnike. U izvješćima NOH-a za 1949. spominje se da je “radnička omladina najbolji, najsavjesniji i najaktivniji dio omladine, najvjernija državnoj politici i vodstvu”.¹⁵ Na VII. plenumu CK NOJ-a te slijedom toga i II. kongresu NOH-a, održanom u svibnju 1947., izneseni su stoga zadaci mladih u ostvarenju Petogodišnjega plana u industriji¹⁶ i zaključeno je da će se vrijednost svakoga omladinca i člana NOH-a cijeniti prema njegovu udjelu u ispunjenju Petogodišnjega plana.¹⁷ U radničkim su se organizacijama s tim ciljem i posredstvom NOH-a održavala brojna politička predavanja i informacije, a mlade se radnike poticalo na što veću produktivnost postavljanjem visokih normi, na socijalističko natjecanje, što je rezultiralo preuzimanjem dodatnih obveza, na udarništvo, a plaćalo ih se na akord, tj. po učinku.¹⁸

Pokret za veću produktivnost među mladima je, čini se, donio rezultate. Često su prebacivali zadane norme te su u poduzećima i tvornicama u Zagrebu u velikoj mjeri radili prekovremeno. Najuspješnije su redom bile tvornice “Nada Dimić”, “Ognjen Prica”, “Učila”, “Tuba”, “Šimečki”, “Tipografija”, “Nakladni zavod”, zatim “Prvomajska”, “Pionir”, “DTR” i “Grafički zavod”, u kojima je postotak mladih među zaposlenima iznosio 25-40%. U 1947. aktiv Radio-nice državnih željeznica proglašen je najboljim aktivom “radničke omladine”, u nekim su tvornicama mnogi omladinci i više puta proglašavani udarnicima

¹⁴ “Zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ u godinama 1947.–1951.”, *Službeni list FNRJ* 36 (1947).

¹⁵ HR-HDA-1231-RKSSOH, Izvještaj o radu organizacije NOH-a i CK u 1949.

¹⁶ HR-HDA-1231-RKSSOH, Drugi kongres NOH-a, 1947., materijali.

¹⁷ “Vrijednost svakog omladinca cijenit će se od sada po njegovu udjelu u ispunjenju Petogodišnjeg plana”, *Vjesnik NFH*, (Zagreb), 7. VI. 1947., 4.

¹⁸ Branko Petranović, prir., *Zapisi sa sednica Politbiroa CK KPJ, 1945–1948*, serija: Izvori za istoriju Jugoslavije (Beograd: Arhiv Jugoslavije; Službeni list SRJ, 1995), 400. Vidi i u: Zdenko Radelić, *Sindikat i radništvo u Hrvatskoj (1945.–1950.)* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012).

(“Naprijed”, “Pobjeda”, “Rade Končar”), a u gradu Zagrebu 1951. proglašen je 8931 udarnik.¹⁹

Mlade radnike u Zagrebu poticalo se i na kulturne, društvene i sportske aktivnosti te su se za njih organizirale “drugarske večeri” i priredbe, izleti te akcije predvojničke obuke. Održavala su se i brojna sportska natjecanja i organizirali posjeti muzejima, kazalištima, kinima i knjižnicama.²⁰ No radnici nisu baš mnogo čitali – primjerice, u knjižnicu VI. rajona (današnji Črnomerec) od 2000 mladih bilo je upisano samo 25 radničkih omladinaca. U knjižnici IV. rajona (današnje Trnje) većinu knjiga posuđivali su studenti (60%), zatim pioniri (10%), “radnička omladina” (30%), a učenici u privredi uopće ne.²¹

Ali život mladih radnika bio je daleko od idealnog. Naporan i dugotrajan rad opterećivao ih je, a sustav je bio takav da zauzvrat nije nudio dovoljnu kompenzaciju. Plaće kvalificiranih mladih radnika bile su veoma male i nedostadne za život – zarađivali su oko 7.000 dinara, a polukvalificirani 6.000 dinara. Kada bi podmirili troškove stanarine i hrane, ostalo bi im 1.000 ili 500 dinara, što nije bilo dovoljno za kvalitetan život. Nezadovoljstvo mladih radnika ogledalo se i u čestim bolovanjima, nedisciplini u radu, nemaru, neizvršavanju zadataka i pasivnosti, a zamor se očitovao i u činjenici da su u nekim poduzećima prestali u dotadašnjoj mjeri preuzimati osobne obveze – u nekima ih nije preuzela ni polovina mladih. U poduzeću “Zora” u Zagrebu, primjerice, od 64 omladinca samo ih je 15 preuzelo osobne obveze. Pritom su pojedini aktivni i rukovodstva NOH-a prestali kontrolirati izvršavanje obveza, u čemu nije postojala suradnja ni sa sindikalnim organizacijama ili upravama poduzeća.²²

Radnici si zapravo nisu mogli priuštiti zabavne sadržaje u vlastitom aranžmanu – kino, kazalište ili bilo što drugo – i to je bio jedan od odgovora na pitanje koje su vladajući postavljali: zašto omladina “nema razumijevanja za kulturno-prosvjetni život” – zato što nema novaca. Dio radnika zadovoljštinu je ipak pronašao u boravku u novootvorenim radničkim odmaralištima, a njihov je položaj poboljšan i vladinom odlukom o zabrani noćnoga rada za žene i mlade, zatim reguliranjem zdravstvenoga i socijalnoga osiguranja te kroz sigurnost radnoga mjesta.²³

¹⁹ “Zadaci omladinskih organizacija pojačanje ideološko-odgojnog rada i srednje organizacionih pitanja”, *Vjesnik NFH*, (Zagreb), 23. X. 1947., 3; HR-HDA-1225-PKSKOJ Hrvatska, Izvještaj o radu SKOJ-a u I. rajonu, 1948.; HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, Organizatorsko-instruktorsko odjeljenje (dalje: OIO), Izvještaj GK NOH-a na VIII. Gradskoj konferenciji, 17.2.1952.

²⁰ HR-HDA-1231-RKSSOH, Organizaciono-kadrovska komisija (dalje: OKK), Gradski komitet NOH-a Zagreb, Izvještaj o provođenju zaključaka XVI. Plenuma CK NOJ-a, grad Zagreb, 1950.

²¹ HR-DAZG-1183-GKNOH Zagreb, Peta gradska konferencija NOH-a Zagreb, 27. 3. 1949.

²² Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 221, 222; HR-HDA-1231-RKSSOH, Narodna omladina Hrvatske – pomoćnik Partije u izgradnji socijalizma i komunističkom odgoju omladine.

²³ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, knj. 3: *Socijalistička Jugoslavija 1945–1988* (Beograd: Nolit, 1988), 86. O radničkim odmaralištima vidi i: Igor Duda, Igor Stanić, “Iza vrata radničkih odmarališta. Službeni zapisi o nestašnim i gladnima 1947.–1950.”, *Historijski zbornik* 64 (2013), br. 1: 99-119.

Iako je sustav njegovao kult rada, i među mladim je radnicima bilo nezaposlenih – 1946. u Hrvatskoj ih je bilo oko 2000, od toga 1000 u Zagrebu.²⁴ U 1947. nezaposlenih mladih radnika do 20 godina bilo je 4688, od čega u gospodarstvu 2400.²⁵ Razlozi tolikog broja nezaposlenih mladih radnika bili su višestruki: dio mladih nije bio sklon napuštanju svojih prebivališta, u kojima nije uvijek bilo slobodnih radnih mjesta, ali je problem bilo i njihovo neodgovarajuće profesionalno usmjerenje. Krajnji izlaz za poboljšanje svoje situacije dio je mladih pronalazio u ilegalnom emigriranju iz zemlje – jer legalno većini stanovništva to nije bilo dopušteno, a Zagreb je bio jedan od vodećih kotareva iz kojih su se mladi iseljavali na taj način.²⁶ Iako zbog malobrojnih podataka o tom pitanju u izvorima i literaturi ne raspolažemo točnim brojkama o mladim emigrantima, postoje sporadični podaci, pa znamo da su primjerice iz Zagreba 1954. bijeg pokušale 353 osobe, kao i da je u Zagrebu na svakih 490 stanovnika jedan pokušao bijeg u inozemstvo.²⁷ U literaturi se broj ilegalnih emigranata i osoba koje su iz Jugoslavije otišle legalno, a zatim ostale u inozemstvu, od 1945. do 1963. kreće od 112 000 (od kojih su 70% činili mladi)²⁸ do 150 000.²⁹ Milo Bošković donosi podatak o 17 000 osoba koje su od 1945. do 1951. pobjegle u zapadne zemlje.³⁰ Za istraživano razdoblje za NRH ne postoje precizni podaci o ilegalnim iseljenicima.

Iako su svi mladi radnici živjeli i radili u teškim uvjetima, položaj učenika škola u privredi i industrijskih škola bio je osobito težak. Godine 1951. u Zagrebu je bilo oko 10 000 učenika škola u privredi i industrijskih škola, što je činilo više od trećine sveukupne zagrebačke mladeži, a 1953. učenika škola u privredi, bez industrijskih škola, bilo je 5104.³¹ Većina “radničke omladine” i učenika škola u privredi i industrijskih škola, kojih je u Zagrebu 1952. bilo 6130 – njih 60% – bila je zaposlena kod privatnih poslodavaca. Ta je populacija

²⁴ HR-HDA-1225-PKSKOJ Hrvatska, Zapisnik od 14. 11. 1946.

²⁵ HR-HDA-1231-RKSSOH, Sjednice Sekretarijata NOH-a 1946.-1949., Zapisnik od 15. 10. 1947.

²⁶ Više u: HR-HDA-1220-CKSKH, Organizaciono-politički sekretarijat, 7. Odnosi s tijelima vlasti, “Problem bijega u inostranstvo”, 5. 3. 1957.; HR-HDA-1231-RKSSOH, Komisija za ideološko-politički rad, Bijeg preko granice, dokument Problem bijega u inozemstvo, 30. 9. 1956.; Branislava Vojnović, prir., *Zapisnici Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske 1952.-1954.*, sv. 3 (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008), Zapisnik od 3. 12. 1954., Prilog zapisniku, 178; Marica Karakaš Obradov, *Novi mozaici nacija u “novim poređcima”* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014), 112-113.

²⁷ Vojnović, *Zapisnici Izvršnog komiteta*, Zapisnik od 3. 12. 1954., Prilog zapisniku, 180-182; HR-HDA-1231-RKSSOH, Komisija za ideološko-politički rad, Bijeg preko granice, dokument Problem bijega u inozemstvo, 30. 9. 1956.

²⁸ Karakaš Obradov, *Novi mozaici nacija*, 112.

²⁹ Radmila Radić, “Iseljavanje stanovništva sa jugoslovenskog prostora polovinom pedesetih godina”, *Istorijski zapisi* (1999), br. 1-2: 143-144.

³⁰ Milo Bošković, *Antijugoslovenska fašistička emigracija* (Beograd; Novi Sad: Sloboda; Dnevnik, 1980), 61.

³¹ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, OIO, 1945.-1958., Izvještaj ekipe iz grada Zagreba o radu omladine, 1951.

mladih bila u najnepovoljnijem položaju jer su uvjeti života i rada, posebno kod privatnika, bili veoma teški.

Iako je već 1946. donesen *Zakon o učenicima u privredi*, kojim su regulirana njihova prava te određene obveze poslodavaca i narodnih odbora u cilju školovanja, plaćanja i materijalnoga zbrinjavanja učenika u privredi, Zakon se u stvarnosti često nije poštovao.³² Učenici su, naime, morali raditi usporedno s pohađanjem škole, školski im je uspjeh zbog prekomjernih obveza bio veoma loš, u većini tih škola, iako je bilo obvezatno, nije bila formirana organizacija NOH-a niti su ih nadzirali rajonski partijski komiteti. Za polaznike škola u privredi nisu bila organizirana ni kulturna, prosvjetna ili sportska događanja kao ni obvezni “politički rad” te je opće mišljenje bilo da su učenici u tim školama zapostavljeni i prepušteni sami sebi.³³ Poslodavci su često iskorištavali učenike kao radnu snagu, a za prekovremeni rad – neki su učenici radili i 12-14 sati, uz školu – nisu ih plaćali.³⁴ Nerijetko su učenici morali obavljati i poslove nevezane za njihovu struku (kućanski poslovi, čuvanje djece), a bilo je slučajeva da su poslodavci, uz prisiljavanje na prekovremeni neplaćeni rad, učenice seksualno uznemirivali, tjerovali na intimne odnose ili suživot. Neki su takvi pojedinci prijavljeni vlastima i procesuirani, ali sigurno je da je to bio samo manji broj. Dio je siromašnih učenika, koje nisu imale drugih prihoda za život, naime, pristajao na takve aranžmane, a svoje poslodavce nisu prijavljivali bojeći se da ne izgube posao.³⁵

Osim toga, problemi s kojima su se mladi učenici i radnici u Zagrebu susretali tih godina bili su i neodgovarajući smještaj – budući da su u grad obično dolazili iz manjih mjesta i sela, zatim nezadovoljavajuća prehrana te neprikladne plaće.³⁶ Mnogi mladi naučnici napuštali su zanat zbog neriješenog stambenog pitanja u gradovima. Iako su poduzeća, primjerice “Rade Končar” ili “Prvomajska”, od države dobivala kredite za gradnju internata za naučnike, nisu napravila ništa u vezi s tim. U Zagrebu su 1947. postojala samo četiri naučnička internata, što je bilo nedovoljno jer je istovremeno 400 učenika čekalo smještaj.³⁷

Vezano za škole učenika u privredi pojavio se i dodatni problem – za pojedina se zanimanja školovalo više učenika nego što je gospodarstvu bilo potrebno. Godine 1952., primjerice, moglo se zaposliti tek 17,7% učenika koji

³² Gavro Cerović, *Razvitak omladinskih organizacija u posleratnom periodu (1945-1958)* (Beograd: Komisija za istorijat omladinskog pokreta CK Jugoslavije, 1959), 15.

³³ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, OIO, 1945.-1958., Izvještaj ekipe iz grada Zagreba o radu omladine, 1951.

³⁴ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, OIO, Izvještaj ekipe CK iz grada Zagreba o radu omladine 1951. godine; “Nešto o položaju naučnika u Zagrebu”, *Omladinski borac*, (Zagreb), 7. XII. 1945., 4.

³⁵ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, OIO, Primjeri eksploatacije učenika u privredi, 1953., 291.

³⁶ “VIII. Konferencija zagrebačke organizacije Narodne omladine. Na pravom putu”, *Omladinski borac*, (Zagreb), 25. II. 1952., 4.

³⁷ HR-HDA-1231-RKSSOH, Komisija za radničku omladinu, Zapisnik sastanka predsjednika, 9. 11. 1947., br. 452.

su tražili zaposlenje. Škole građevinske struke završilo je tada 1548 učenika, a stvarne su potrebe bile za samo 500 učenika. Tako je 1952. u Zagrebu zaposlen 2021 učenik iz tih škola, ali ih je istovremeno 865 ostalo nezaposleno.³⁸ Tendencija otpuštanja mladih izučenih radnika iz poduzeća u kojima su se školovali u Zagrebu nije bila rijetkost. Godine 1952. samo je na željeznici “stavljeno na raspolaganje” 700 izučenih mladih metalaca, iako su trebali biti zaposleni na tom mjestu sljedećih šest godina, a “Prvomajska” je iste godine otpustila 114 svojih svršenih učenika.³⁹

Većina učenika željela je biti zaposlena blizu mjesta stanovanja, što nije uvijek bilo moguće. S druge strane, poduzeća su preferirala zapošljavanje mladića, a u mnogo manjoj mjeri djevojaka.⁴⁰ Osim toga, u prvoj polovini pedesetih godina istaknuo se još jedan problem, koji je bio posljedica planskoga usmjeravanja i školovanja budućih radnika proteklih godina – pokazalo se da je na taj način dobiveno dosta nezadovoljnih radnika koji su morali izučiti zanate i raditi poslove koji ih ne zanimaju.⁴¹

Da bi se poboljšao položaj mladih učenika i radnika, organizacija NOH-a nastojala je intervenirati preko Omladinske komisije, čiji su članovi odlazili na teren da bi provjeravali postupanje poslodavaca prema naučnicima. Željelo se osigurati poštivanje zakona i suradnjom s tijelima vlasti, što obično nije davalo rezultat, a u pitanjima prekovremenoga rada učenika-naučnika bilo je i oštih sukoba sa Zanatskom komorom.⁴² U Zagrebu je 1947. zbog lošeg tretmana naučnika vlastima prijavljeno 70 poslodavaca.

Radi poboljšanja njihova položaja, o stručnim školama i njihovim učenicima raspravljao je 1952. *Odbor za stručno školstvo pri Savjetu za prosvjetu, nauku i kulturu NRH* te su doneseni zaključci u smislu njihova odterećenja i stvaranja više vremena za osobni, kulturni, sportski i zabavni život, kontroliranja i kažnjavanja poslodavaca koji krše *Uredbu o učenicima u privredi*, koja je uređivala obveze i prava učenika i poslodavaca.⁴³ Problemima učenika u privredi bavili su se i XVI. plenum CK NOH-a te V. kongres NOJ-a, održani u proljeće 1953., koji su donijeli rezolucije s nizom mjera i direktiva za poboljšanje njihova položaja,⁴⁴ kao i IV. kongres NOH-a, održan u prosincu 1953. godine. Usprkos dobrim namjerama mjerodavnih tijela, loš položaj učenika u privredi nije bilo lako ispraviti.

³⁸ HR-HDA-1231-RKSSOH, Organizacijsko-instruktorsko odjeljenje (dalje: OIO), Korespondencija s CK NOJ, stenografski zapisnik o stanju među NO, 4. 4. 1952.; HR-HDA-1723-GK-SKH Zagreb, Izvještaj na Gradskoj konferenciji NOH-a, 1953.

³⁹ “Privreda i omladina”, *Vjesnik NFH*, (Zagreb), 20. VI. 1952.

⁴⁰ HR-HDA-1231-RKSSOH, Izvještaj o radu NOH-a i CK u 1952. godini.

⁴¹ HR-HDA-1231-RKSSOH, Četvrti kongres NOH-a 1953., materijali – izvještaj Zdenka Jelčića, predsjednika GK Pule.

⁴² HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, Izvještaj na Gradskoj konferenciji NOH-a, 1953.

⁴³ *Službeni list FNRJ* 39 (1952); “Odnos prema učenicima u privredi”, *Vjesnik NFH*, (Zagreb), 21. X. 1952., 5.

⁴⁴ “Rezolucija o najprećim zadacima u radu s učenicima u privredi”, *Omladinski borac*, (Zagreb), 5. III. 1953., 5.

Od početka pedesetih godina mladi su se radnici suočavali i s velikim promjenama u sustavu rada i odlučivanja uvođenjem *Osnovnoga zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva*, popularno nazvanog *Zakon o radničkom samoupravljanju*, od kada su u tvornicama, ali i svim drugim radnim organizacijama, formirani radnički savjeti koji su, barem načelno, mogli odlučivati o poslovanju poduzeća i drugih ustanova.⁴⁵ Novi smjer deetatizacije potvrdio je i VI. kongres KPJ u listopadu 1952., kada je državni oblik vlasništva definiran kao najniži oblik socijalističkoga vlasništva koji je trebalo transformirati u društveno vlasništvo pod upravom neposrednih proizvođača. Time je započelo razdoblje samoupravnoga socijalizma.⁴⁶

Od tada se mijenja i osnovni zadatak NOH-a te se sve jače naglašava “razvijanje socijalističkih odnosa”. Što je to zapravo značilo? Većinom se mislilo na veće stručno i ekonomsko obrazovanje te stimuliranje mladih da bi se osposobili za uključivanje u javni, društveni i politički život – članstvo u radničkim savjetima i donošenje odluka važnih za razvoj organizacije u kojoj su bili zaposleni. Stoga su u gospodarstvu i industriji dotadašnja “socijalistička takmičenja”, kolektivne i osobne obveze, prijelazne zastavice i omladinske brigade zamijenjeni materijalnim stimuliranjem.⁴⁷ Uključivanje mladih u odlučivanje postupno se povećavalo – samo u Zagrebu u radničke je savjete 1953. birano 556 mladih radnika, a primjerice godinu prije taj je broj iznosio 380. Velik je broj mladih u radničke savjete izabran i u tvornicama “Dugme”, “Pliva” i “Rade Končar” te u poduzeću “Ognjen Prica”.⁴⁸ Zbog specifičnih uvjeta rada i problema s kojima su se susretali mladi radnici, od početka pedesetih godina postojale su inicijative da se formira samostalni savez radničke omladine Jugoslavije, koji bi se posvetio upravo tim pitanjima, no taj prijedlog nije zaživio i takav savez nije formiran.⁴⁹

Mladi u Zagrebu i “omladinske radne akcije”

Ogroman posao obnove i izgradnje ratom razrušene i devastirane zemlje zahtijevao je i golemu količinu slobodne radne snage. Budući da u državi nije bilo dovoljno slobodnih radnika, radnu snagu potrebnu za te poslove vlasti su pronalazile među dobrovoljcima – ili su se oni barem tako nazivali, jer je dio

⁴⁵ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918.–1991.–2003.)* (Zagreb: Naklada Pavičić, 2003), 307; Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.–2008.* (Zagreb: Europapress holding; Novi Liber, 2008), 467; *Povijest Saveza komunista Jugoslavije* (Beograd: Izdavački centar Komunist [etc.], 1985), 370; Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 293; Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden marketing, 1999), 322, 327; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 285.

⁴⁶ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 324, Goldstein, *Hrvatska 1918.–2008.*, 468.

⁴⁷ HR-HDA-1231-RKSSOH, Četvrti kongres NOH-a, Izvještaj o radu organizacije i CK između Trećeg i Četvrtog kongresa NOH-a, 1953.

⁴⁸ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, Izvještaj na Gradskoj konferenciji NOH-a, 1953.

⁴⁹ HR-HDA-1231-RKSSOH, OKK, Za daljnje poboljšanje rada u NOH-u, 1951.

stanovništva takav rad smatrao prisilnim.⁵⁰ Mladi – srednjoškolci i studenti te seoska i “radnička omladina” kao dobrovoljci, uz ostale grupacije, nametnuli su se kao logičan izbor. Po završetku rata omladinske radne jedinice započele su s radom na obnovi ključne infrastrukture te poljoprivrednim radovima da bi se omogućila osnovna prehrana stanovništva i prevladala prijeteća glad. Obnavljale su se kuće, gospodarske zgrade, ceste, pruge, podizale škole i brojni drugi objekti.

U radovima su mladi sudjelovali dobrovoljno, ali i prisilno, te besplatno, što je zapravo značilo težak i mukotrpan rad u lošim uvjetima, većinom tijekom najtoplijih, ljetnih mjeseci, uz kroničan nedostatak mehanizacije, s veoma oskudnim alatom i bez potrebnih stručnih znanja. Velike ORA-e saveznoga, republičkoga i lokalnoga značaja počele su se organizirati od 1946. godine. Državni, partijski i omladinski čelnici neprestano su poticali masovan i udarnički rad mladih i predstavljali ga kao njihov glavni zadatak.⁵¹ I mladi Zagreba, baš kao i iz svih drugih dijelova republike, bili su angažirani na ORA-ma.

Zamišljeno je da se za radne akcije mobilizira sustavno i na principu dobrovoljnosti, ali to nije uvijek išlo glatko. Pritom se Zagreb nije razlikovao od drugih dijelova republike te je i ondje bilo problema s mobilizacijama. Uvijek je, naime, postojao dio mladih koji se rado odazivao na radove kao i dio koji je izbjegavao tu obvezu. To su često bili mladi iz obitelji protivnika komunističkoga režima, ili oni boljega socijalnog statusa koji nisu željeli sudjelovati na ORA-ma, ali i mladi sa sela, koji su u ljetnim mjesecima obavljali poljoprivredne radove. U Zagrebu su negodovali učenici i studenti, kojima bi radne akcije oduzimale cijelo ljeto, inače slobodno od školskih obveza.

Razne su bile metode izbjegavanja odlaska na ORA-e. Neki bi se omladinci prijavili za odlazak, ali bi odustali u zadnji tren ispričavajući se bolešću. Takve su pojedince omladinske organizacije “razotkrivale” pred drugim učenicima i izbacivale s popisa za radne akcije kao primjer “kako bi se vidjelo da je pruga stvar časti gdje nije svakom banditu mjesto”.⁵²

Ponekad su, da bi se ispunile predviđene kvote omladinaca, za pojedina radilišta prijavljivana i 10-godišnja djeca, pa i mlađa, te fizički nedovoljno razvijena, no njih se redovito vraćalo s radilišta njihovim kućama.⁵³ S pruge Brčko – Banovići vraćeno je primjerice u okrug Zagreb 35 mladih koji nisu bili sposobni za sudjelovanje na ORA-i.⁵⁴

I roditelji su bili čest uzrok neprijavlivanja mladih na ORA-e. Da bi izbjegli mobilizaciju svoje djece, nerijetko su utjecali na liječnike koji su obavljali

⁵⁰ Matković, *Povijest Jugoslavije*, 293.

⁵¹ “Obnova i izgradnja domovine osnovni je vaš zadatak i osnovni pravac vašega rada – rekao je u svom govoru predsjednik Vlade Narodne Republike Hrvatske dr. Bakarić”, *Omladinski borac*, (Zagreb), 8. III. 1946., 1.

⁵² HR-HDA-1231-RKSSOH, Komisija za škole, Izvješća školskih aktiva..., Političko djelovanje neprijatelja na školama.

⁵³ HR-HDA-1225-PKSKOJ Hrvatska, 13. 4. 1947., br. 470, kut. 13.

⁵⁴ HR-HDA-1231-RKSSOH, Komisija za radne akcije, predvojničku obuku i suradnju s JNA, O pruzi, 1946.

obvezatne preglede prijavljenih omladinaca prije odlaska na radove te su ih oni, iako nije bilo medicinskih indikacija za to, oslobađali od odlaska proglašavajući ih nesposobnima. U Zagrebu se, na primjer, dogodilo da je liječnik đачke poliklinike od 13 prijavljenih učenica III. gimnazije sposobnom za radove proglasio samo jednu, najslabiju, te je zbog takva nalaza predan na procesuiranje Disciplinskom sudu.⁵⁵

No većinom su mobilizacije za radne akcije bile uspješne. Iz Zagreba je tako na prugu Šamac – Sarajevo otišlo pet brigada sa 1200 mladih, a za Auto-put Zagreb – Beograd i izgradnju Novoga Beograda mobilizirano je devet brigada sa 2300 mladih, što se smatralo dobrim uspjehom.⁵⁶ Među mobiliziranim je proglašeno i 300 udarnika. Mladi iz Zagreba samostalno su u nepuna tri mjeseca 1947. izgradili i Pionirsku željeznicu u Zagrebu.⁵⁷ Za rad na Autoputu Zagreb – Beograd javilo se preko 4000 srednjoškolaca, čime je bio premašen plan upisa, a preuzeto je tada i 8000 obveza.⁵⁸ Obveze su značile preuzimanje većih radnih zadataka te njihovo izvršenje u zadanom roku. Mladi iz Zagreba zapravo su se ubrajali među najuspješnije na radnim akcijama te su osvajali i nagrade: za rad na pruzi Šamac – Sarajevo Ordenom rada I. reda nagrađena je XV. zagrebačka studentska brigada, Ordenom rada II. reda XI. i XVIII. zagrebačka studentska brigada te IX. i XII. zagrebačka okružna brigada, a XI. zagrebačka gradska brigada nagrađena je Ordenom rada I. reda za rad na izgradnji šumskih komunikacija u 1947. godini.⁵⁹

Sljedećih godina ustalili su se uobičajeni problemi oko mobilizacije – odaziv na radne akcije bio je bolji (gotovo stopostotan) među slojevima mladih nižega socijalnog statusa i obrazovanja, primjerice iz nižih i srednjih stručnih škola, a mobilizacija na gimnazijama, pogotovo ženskim, često je podbacivala.⁶⁰ Također je redovito bolji bio odaziv na radne akcije republičkoga ili lokalnoga karaktera, kao što su izgradnja i uređenje sportskih terena i igrališta te ulica i parkova, a za savezne je akcije bilo manje interesa. Tako je, primjerice, 1952. odaziv za izgradnju hidrocentrale u Vinodolu bio iznad očekivanja – trebalo je poslati 1900 omladinaca, a otišlo ih je 2633 u 24 radne brigade, koje su sve postale udarne.⁶¹

⁵⁵ HR-HDA-1231-RKSSOH, Komisija za škole, Analiza za druga Marka Belinića, 1948.

⁵⁶ “Zadaci omladinskih organizacija pojačanje ideološko-odgojnog rada i sređenje organizacionih pitanja”, *Vjesnik NFH*, (Zagreb), 23. X. 1947., 3.

⁵⁷ HR-HDA-1225-PKSKOJ Hrvatska, Izvještaj o radu SKOJ-a u I. rajonu, 1948.; vidi i: Siniša Lajnert, *Pionirske željeznice u Zagrebu 1947.-1964. Izvori* [Elektronička grada] (Zagreb: Klub ljubitelja željeznice, 2008).

⁵⁸ HR-HDA-1231-RKSSOH, OKK, Gradski komitet NOH-a Zagreb, Zapisnik sa sastanka Gradskog aktiva NO Zagreb, 2. 6. 1949.

⁵⁹ “Seoska omladina treba da bude prvoborac u općem preobražaju života na selu”, *Vjesnik NFH*, (Zagreb), 16. I. 1948., 2.

⁶⁰ HR-DAZG-1183-GKNOH Zagreb, Izvještaj GK NOH-a na VIII. Gradskoj konferenciji, 17. 2. 1952.

⁶¹ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, OIO, Izvještaj na Gradskoj konferenciji NO Zagreba, 1953.

Boravak na radnim akcijama, unatoč djelomice prisilnoj mobilizaciji i teškom fizičkom radu, mladima je donosio i određene povlastice u kasnijem životu. Uz to što su se na radilištima svi brigadiri imali priliku dodatno obrazovati na brojnim općeobrazovnim i stručnim tečajevima, nakon završetka ORA-e dobivali su preporuke za zapošljavanje, a lakše je bilo i dobiti mjesto u đučkom ili studentskom domu, pa su mladi na radne akcije odlazili i iz oportunizma.

Ideologizacija te prosvjetna i kulturna djelatnost s mladima

Provođenje “idejnosti” u prosvjeti i kulturi u poslijeratnoj je FNRR, a time i NRH, bio jedan od najvažnijih zadataka partijskoga i državnoga vrha. Ono se izvršavalo slijedeći zacrtanu političku i ideološku liniju Komunističke partije preko državnih tijela, masovnih organizacija te prosvjetnih i umjetničkih društava. Ideološko i političko usmjeravanje osobito djece i omladine, koji su bili “najčistiji” i time najpogodniji za (pre)odgoj, bilo je od presudne važnosti za dugoročno funkcioniranje novoga socijalističkoga društvenog poretka temeljenog na jednostranačkoj vlasti Komunističke partije.

Agitprop (Odjeljenje/Uprava za agitaciju i propagandu) CK KPJ, a u Hrvatskoj Agitprop CK KPH, bili su moćni usmjerivači i kontrolori cjelokupnoga intelektualnog djelovanja, pa tako i u prosvjeti i kulturi.⁶² Masovne političke organizacije, kao transmisije Komunističke partije (Narodna fronta, Antifašistička fronta žena /AFŽ/, USAOH/NOH, Jedinstveni sindikati), preuzele su provedbu njezina programa, direktiva i naputaka, a u svakoj od njih djelovali su njihovi odjeli agitacije i propagande, slijedeći centralni model.

U Zagrebu je i djelatnost na području kulture i prosvjete bila najrazvijenija. Od kraja rata započela je velika kampanja “narodnog prosvjećivanja” – opismenjivanja te uspostavljanja osnovnih prosvjetnih i kulturnih institucija kao temeljnih preduvjeta za to, na što će se nadovezati plansko školovanje potrebnih stručnih kadrova.

Organizacija NOH-a imala je veliku ulogu u ideologizaciji i praćenju prosvjetnoga djelovanja prema mladima. Ona je, uz državna i partijska tijela (Pedagoški savjet pri CK KPJ, Agitprop, partijski komiteti, Ministarstvo prosvjete / Savjet za prosvjetu i kulturu, Narodna fronta, AFŽ),⁶³ bila zadužena za nadgledanje i rad s djecom i mladima u svim vrstama škola i na Sveučilištu, kao i za intenzivno bavljenje kulturno-prosvjetnim radom s njima. Organizacija NOH-a bila je zadužena pratiti i preporučivati omladinski tisak i literaturu, organizirati rad kulturnih, prosvjetnih i sportskih društava, organizirati posje-

⁶² Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji* (Beograd: Izdavačka radna organizacija “Rad”, 1988), 36-37; Biljana Kašić, “Značajke partijske ideologije u Hrvatskoj (1945.–1948.)”, *Časopis za suvremenu povijest* 23 (1991), br. 1-3: 245; Zlata Knezović, “Boljševizacija i ideologizacija hrvatske kulture i umjetnosti”, *Časopis za suvremenu povijest* 26 (1994), br. 1: 48; Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji 1945.–1960. Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija* (Zagreb: Srednja Europa, 2012), 36-44.

⁶³ Vidi i: Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 52, 61.

te kinima, kazalištima, muzejima i izložbama i općenito osiguravati mladima dostupnost odgovarajućih kulturnih sadržaja.

U NRH je postojalo više vrsta škola, a sustav školovanja tijekom godina se mijenjao i prilagođivao državnim i društvenim potrebama. Postojale su osnovne škole (četverogodišnje), od 1946. i sedmoljetke, gimnazije, učiteljske škole, niže i srednje stručne škole, škole učenika u privredi, do 1951. i radnički tehnikumi te umjetničke škole⁶⁴, a do 1947. i partizanske gimnazije, za učenike koji su aktivno sudjelovali u narodnooslobodilačkom pokretu ili su kao žrtve fašističkoga terora prekinuli školovanje, otvorene u Zagrebu, Osijeku i Hvaru.⁶⁵ Partizanska gimnazija u Zagrebu obuhvaćala je učenike s područja Banije, Gorskoga kotara, Korduna, Like, zatim iz gradova Bjelovara i Varaždina te okruga i grada Zagreba. Postojale su i zasebne škole za djecu s posebnim potrebama (s teškoćama u razvoju, slijepu, gluhoonijemom, invalidnu i “moralno ugroženu” djecu) te škole za pripadnike nacionalnih manjina.⁶⁶ Od 1947. postojala je u Zagrebu i *Škola za opće obrazovanje radnika*, posebna radnička dvogodišnja škola.⁶⁷

Kakav je bio školski uspjeh u zagrebačkim školama? Zagrebačka je Partizanska gimnazija, primjerice, samo djelomice opravdala svoj status “škole uzora”: 1946. bila je među boljim školama u Zagrebu s prosječnom ocjenom školskoga uspjeha “oko 4”, a spomenuta je i u *Vjesniku* kao primjer uspješnog balansiranja izvršavanja zadataka u obnovi i održavanja školskoga uspjeha.⁶⁸ U školi je 1946. bilo 229 odličnih učenika, 293 vrlo dobra, 234 dobra, 36 ih je ocijenjeno s “dovoljan” i samo 40 s “nedovoljan”.⁶⁹ Ali do 1948. stanje se pogoršalo. U izvorima nalazimo podatke o “naročito drskom ponašanju” učenika te gimnazije, pogotovo članova Komunističke partije, koje se proziva zbog nediscipline i lošeg učenja.⁷⁰ Osim tih pojava, događalo se i da se rukovodioci Narodne omladine na toj školi suprotstavljaju prosvjetnim i školskim vlastima i upravama namećući svoje zamisli o organizaciji škole te nastavnom planu i programu i tako ometajući rad škole.⁷¹ Primjer Partizanske gimnazije u Zagre-

⁶⁴ Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 144; Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 71-72; HR-HDA-1220-CKSKH, Agitprop, Podaci o radu na području školstva, Pregled broja škola i učenika u NRH, 1949., 12.

⁶⁵ “Zakon Predsjedništva Narodnog sabora Hrvatske od 16. 10. 1945.,” *Narodne novine* 47 (1945).

⁶⁶ Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 144; HR-HDA-1220-CKSKH, Agitprop, Podaci o radu na području školstva, Pregled broja škola i učenika u NRH, 1949., 12.

⁶⁷ Branka Doknić, Milić F. Petrović, Ivan Hofman, prir., *Kulturna politika Jugoslavije 1945.–1952. Zbornik dokumenata*, knj. 1 (Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2009), dok. 146 – Savet za nauku i kulturu Vlade FNRJ, 30. 1. 1952., Obrazovanje odraslih, 327.

⁶⁸ Branislava Vojnović, prir., *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945.–1952.*, sv. 1 (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005), Sjednica Plenuma CK SKH od 10. 2. 1946.

⁶⁹ “Iz redova omladine izraslo je 19 Narodnih heroja, a preko 70.000 odlikovano ordenima,” *Vjesnik*, (Zagreb), 15. V. 1946., 2.

⁷⁰ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, Zapisnik sjednice GK SKH, 26. 10. 1948., 3.

⁷¹ HR-HDA-1220-CKSKH, Organizaciono-instruktorsko odjeljenje (dalje: OIO), Sveučilišni komitet, Problem učenja, 1950., 1.

bu nije bio usamljen – ponašanje pojedinih učenika bilo je problem u mnogim školama. U velikom je broju škola vladala nedisciplina, a ponekad je to prelazilo i u “anarhiju i bezvlade”. To se osobito očitovalo kroz odnos pojedinaca, članova NOH-a, pa i omladinskih rukovodioca, prema nastavnom osoblju i upravama škola. Ti su pojedinci bili bezobrazni, prepirali su se s nastavnicima, pušili u školi, šetali tijekom nastave, uništavali školski inventar, odlazili s nastave, ismijavali nastavnike, a u II. muškoj gimnaziji u Zagrebu neki su učenici od direktora škole tražili da ih za vrijeme nastave pusti da odu kupiti karte za kino.⁷²

Školski je uspjeh općenito bio lošiji u “gornjim krajevima” nego u Dalmaciji, a to se posebno odnosilo na velike gradove – Zagreb i Osijek. U Zagrebu su epitet loših škola nosile IX. ženska, II. muška i Klasična gimnazija s prosjekom ocjena 2,0-2,6.⁷³ Prosječna ocjena učenika u gimnazijama bila je od 2,33 do 2,91 od 1947. do 1949., a 39% učenika imalo je negativne ocjene.⁷⁴ Također je veoma malen broj učenika prolazio s odličnim uspjehom – 1948. u gimnazijama ih je bilo tek 1,9%, a u učiteljskim školama 0,9%.⁷⁵ Početkom pedesetih godina stanje u zagrebačkim gimnazijama bilo je slično – u školskoj godini 1951./52. pozitivno ocijenjenih bilo je 57,3%, a 1952./53. bilo ih je 58,7%.⁷⁶ Kao dobre škole u Zagrebu slovile su, primjerice, X. muška te IX. mješovita gimnazija.⁷⁷

U odgajanju mladih prema ideološkim postavkama marksizma i lenjinizma – “ideološkom radu” u školama glavnu su ulogu imale organizacije SKOJ-a i Narodne omladine. Njihov je osnovni zadatak bio da pomognu KPJ i “narodnoj vlasti” u odgoju “socijalističke inteligencije”, da organiziraju sav ideološki i politički rad omladine, da “razvijaju ljubav za nauku, za izučavanje marksizma-lenjinizma” te da se bore protiv “idealističkih shvatanja i nenaučnosti u nastavi”.⁷⁸ U školama i na Sveučilištu održavala su se radi toga politička predavanja, političke informacije, debatni klubovi, marksističke znanstvene grupe, kružoci, čitalačke grupe te rasprave, u kojima su mladi bili obvezni sudjelovati.

U okviru ideološkoga programa djelovanja na mlade, čitanje dnevnoga i periodičnoga tiska bilo je obvezatno, no učestalost čitanja nije zadovoljavala omladinska vodstva. U Zagrebu je tako na *Omladinu*, savezno omladinsko glasilo, bilo pretplaćeno 720 osoba, na *Omladinskoga borca*, glasilo Saveza mlade generacije, a poslije USAOH-a/NOH-a, 2026 osoba, uz što se još raspačavalo

⁷² HR-DAZG-1183-GKNOH Zagreb, Peta gradska konferencija NOH-a Zagreb, 27. 3. 1949.

⁷³ Vojnović, *Zapisnici Politbiroa*, sv. 1, Sjednica Plenuma CK SKH od 10. 2. 1946., 185.

⁷⁴ HR-HDA-1220-CKSKH, Plenumi, Prosvjetni problemi i školstvo u NRH, referat N. Sekulić-Bunka na Četvrtom plenumu CK SKH 17. 4. 1950., 1.

⁷⁵ “Za veći napredak u srednjim školama”, *Vjesnik NFH*, (Zagreb), 7. III. 1948., 1.

⁷⁶ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, OIO, Omladina, Izvještaj na gradskoj konferenciji NO Zagreba 1953. g., 285.

⁷⁷ HR-HDA-1231-RKSSOH, Izvještaj o radu organizacije i CK između Trećeg i Četvrtog Kongresa omladine Hrvatske.

⁷⁸ HR-HDA-1231-RKSSOH, Materijali Treći kongres NOH-a, Rezolucija o osnovnim narednim zadacima NOH-e, 1949.

oko 1000 primjeraka, a na *Srednjoškolca* (1946. – 1951.), list Narodne srednjoškolske omladine Hrvatske, 545 učenika. Mnogo se više čitala *Borba*, a Agitprop Gradskoga komiteta NOH-a redovito je po rajonskim i većim tvorničkim aktivima provjeravao koliko se tisak čita.⁷⁹ U kolovozu 1947. na inicijativu CK NOJ-a i Zemaljskoga vijeća NOH-a osnovana je i omladinska izdavačka kuća “Novo pokoljenje” u Zagrebu⁸⁰ radi izdavanja knjiga za djecu i mlade.⁸¹ “Novo pokoljenje” djelovalo je kroz nekoliko izdavačkih serija: Omladinsku knjižnicu, Pionirsku knjižnicu, Omladinsku političku biblioteku, Malu biblioteku nauka i omladina, Biblioteku izabranih pripovjedaka i Biblioteku izabranih članaka i eseja. Izdanja “Novoga pokoljenja” distribuirala su se preko omladinskih knjižara u većim hrvatskim gradovima te preko Nakladnoga zavoda.⁸² O izdanjima koja će biti tiskana u sljedećoj godini odlučivao je CK NOH-a te time određivao uređivačku politiku kuće. Godine 1952. “Novo pokoljenje” mijenja ime u “Mladost” te je i dalje pod upravom CK NOH-a.⁸³

Radi ideologiziranja mladih, ali i osposobljavanja za mogući ratni sukob sa Sovjetskim Savezom i članicama Informbiroa (IB)⁸⁴, u svim se kotarskim i gradskim komitetima te na svim školama, ustanovama i Sveučilištu obvezatno održavala predvojnička obuka.⁸⁵ Sa sličnim je ciljem formirana i organizacija Narodna tehnika.⁸⁶

U okviru provedbe “omasovljenja kulture” u poratnom se razdoblju u NRH poticalo osnivanje raznih prosvjetnih i kulturno-umjetničkih društava. U početku su ta društva bila organizirana u okviru Narodne fronte, a poslije njihov rad koordinira *Savez kulturno-prosvjetnih društava*, kolektivni član Narodne fronte, osnovan 30. svibnja 1948. u Zagrebu. Njegov je cilj bio objedinjavanje “prosvjetnih i umjetničkih” sindikalnih, seljačkih, nacionalnih i omladinskih društava, čime bi se povezao kulturni rad i život u gradu i na selu.⁸⁷

Zagreb je u republici prednjačio u organiziranju društvenih i zabavnih aktivnosti za mlade. Održavale su se brojne priredbe, plesovi, “drugarske večer-

⁷⁹ HR-HDA-1231-RKSSOH, OKK, Gradski komitet NOH-a Zagreb, Godišnji izvještaj organizacija NO grada Zagreba za 1949., 12. 12. 1949., br. 8035.

⁸⁰ “Rad Centralnog odbora USAOJ-a od II. do III. kongresa”, *Vjesnik NFH*, (Zagreb), 17. V. 1946., 3.

⁸¹ HR-HDA-1231-RKSSOH, Odjeljenje za agitaciju i propagandu, 18. 2. 1951., br. 571, Korespondencija s izdavačkim kućama, 112.

⁸² HR-HDA-1231-RKSSOH, Izvještaj o kulturno-prosvjetnom radu organizacije NOH-a u 1947., br. 527, 139.

⁸³ HR-HDA-1231-RKSSOH, 18. 2. 1951., br. 571, Odjeljenje za agitaciju i propagandu, Korespondencija s izdavačkim kućama, 112.

⁸⁴ Više o tome u sljedećem poglavlju.

⁸⁵ HR-HDA-1231-RKSSOH, Treći kongres NOH-a, 1949., Izvještaj CK NOH o radu od Druvog do Trećeg Kongresa; „Uredba Savezne Vlade o predvojničkoj obuci“, 29. 5. 1948., *Službeni list FNRJ* 45 (1948).

⁸⁶ Već u srpnju 1946. počela je s radom Republička komisija Tehnika i sport pri GO FISAH-a kao preteča Narodne tehnike Hrvatske.

⁸⁷ S. Tomić, “Zašto je osnovan Savez kulturno-prosvjetnih društava”, *Kulturni radnik* (Zagreb) (1948), br. 1.

ri”, osnivane su mnoge kulturno-umjetničke skupine izvan škola, ali i u njima (dramske, folklorne i druge) – 1953. bilo ih je oko 120, a u njima je djelovalo oko 2800 mladih. Oni su priređivali priredbe i izložbe, a u nekim su školama djelovale i školske radionice. U Zagrebu je formiran i srednjoškolski klub kojem je namjera bila okupljanje srednjoškolaca pod patronatom NOH-a, u kojem su ponuđeni raznovrsni sadržaji za mlade: obavezna marksistička te literarna grupa, dramska sekcija, plesni i krojački tečaj i tečaj francuskoga jezika.⁸⁸ Organizirani su i posjeti kazalištima, kinima i muzejima. U te je aktivnosti bio uključen velik broj mladih.

Godine 1949. djelovala su u Zagrebu i dva omladinska kulturno-umjetnička društva, “Rade Končar” i “Joža Vlahović”, koja su diljem grada održavala priredbe, kao i pododbor Srpskoga kulturno-prosvjetnog društva “Prosvjeta”. Djelovali su u više sekcija: pjevački zbor, folklorni zbor, folklorna sekcija, oktet, literarna i likovna sekcija. Kulturno-umjetnička društva posjećivala su sela, gradove, gradilišta radnih akcija i ondje održavala priredbe, predavanja i slično. Između gostovanja sva su kulturno-umjetnička društva sudjelovala na smotrama. Osim njih, po organizacijama i školama djelovale su brojne druge kulturno-umjetničke grupe.⁸⁹ Kroz sve se te kulturne, prosvjetne, sportske i zabavne aktivnosti na mlade djelovalo u skladu s vladajućom ideologijom, što je i bio glavni cilj omladinske i partijske organizacije. Nastojalo ih se vezati uz organizaciju NOH-a i odvući “s ulice”.

Borba protiv “neprijateljskih utjecaja” i ostala “neprimjerena” ponašanja mladih

Škole

“Ideološki rad” s mladima bio je za vlasti krucijalan u borbi protiv “neprijateljskih utjecaja” i djelovanja, kojih je u Zagrebu bilo relativno mnogo. U to je, prema klasifikaciji vlasti, spadala u prvom redu Katolička crkva, zatim svi drugi nezadovoljnici režimom i “ostaci reakcije”, a od 1948. i informbiroovci. Vlasti su potencijalne opasnosti za režim nastojale ukloniti u svakom obliku. U zagrebačkim školama te su opasnosti vlasti prepoznavale u aktivnostima učenika iz obitelji nesklonih komunističkom sustavu, a prema njima je stav bio oštar i kritičan. Glavni pomagač vlastima i Komunističkoj partiji u provedbi “pravilne linije” u školama bio je SKOJ, pod čijim se nadzorom i “čistilo” škole od nepoželjnih osoba i utjecaja.⁹⁰

⁸⁸ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, OIO, Izvještaj na Gradskoj konferenciji NO Zagreba, 1953.

⁸⁹ HR-HDA-1231-RKSSOH, OKK, Gradski komitet NOH-a Zagreb, Godišnji izvještaj organizacija NO grada Zagreba za 1949., 12. 12. 1949., br. 8035.

⁹⁰ Katarina Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.–1948.* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006), 217.

U analizi stanja u školama u Hrvatskoj početkom 1946. na sjednici Politbiroa CK KPH, Ante Raos, tada sekretar PK SKOJ-a za Hrvatsku i sekretar Glavnoga odbora USAOH-a, ustvrdio je da je “ustaški raspoloženih đaka” bilo više u sjevernim krajevima republike, a kao škole u kojima je stanje osobito loše spomenute su I., II., III. i IV. muška, VII. i IX. ženska te Klasična gimnazija u Zagrebu, koja je slovila za najgoru školu u gradu, i to zbog velikog broja “nezdavih elemenata” kao i “velikog i organiziranog otpora neprijatelja”. Stoga su se na njoj provodila “čišćenja” nepoćudnih učenika, a u svakom razredu skojevci su formirali razredna vodstva.⁹¹

Loše stanje značilo je zapravo “neprijateljski odnos dijela đaka prema nama”, kaže se u dokumentima, slab prosjek ocjena (2,0-2,6), lošu suradnju s omladinskim organizacijama, pojavu anarhije te loš odnos učenika i profesora. Nezadovoljstvo spomenutim školama proizlazilo je i iz novoj vlasti neprihvaćenog socijalnog podrijetla učenika – u Klasičnoj gimnaziji samo je 3% učenika potjecalo iz radničkih obitelji, 9% iz seljačkih, a čak 88% iz ostalih (građanskih).⁹²

Tendencija je bila da se školovanje ne dopusti učenicima koji su “neprijateljski raspoloženi prema državi” i da se takve “čisti” iz škola. Velik je broj učenika izbačen iz škola u Hrvatskoj ponajviše 1946. godine. Tu se radilo o nastavku “obračuna s narodnim neprijateljem”, tj. njihovom djecom, pripadnicima srednjoškolske ili studentske populacije. “Nepopravljive elemente u školama treba čistiti ne samo iz naših organizacija tamo gdje su se uspjeli prošvercati već i iz samih škola koje moraju davati inteligenciju odanu narodu”, istaknuo je Ante Raos početkom 1946. godine.⁹³ Akcija “čišćenja” škola bila je masovna u prvoj polovini 1946. godine. Samo u zagrebačkim školama do sredine 1946. uhićeno je oko 200 učenika, a 60 ih je izbačeno iz škole, privremeno ili trajno, pod optužbom da su “klerikalci i monarhisti”.⁹⁴

Iz škole su privremeno izbacivali učenike koji su izgubili biračko pravo, učenike kojima je utvrđeno članstvo u “Ustaškoj mladeži”, zatim one koji su davali izjave protiv poretka kao i zagovaratelje zapadnoga tipa demokracije. Oni su obično kažnjavani jednogodišnjim isključenjem iz škole.⁹⁵ Često su učenici bili prisiljeni potpisati izjave da su “simpatizeri zapadnih demokracija”, a u suprotnom bi bili i fizički zlostavljani.⁹⁶

⁹¹ “O proteklom konferencijama Narodne srednjoškolske omladine”, *Omladinski borac*, (Zagreb), 3. 1. 1946., 5; HR-HDA-1225-PKSKOJ Hrvatska, Zapisnik rajonske konferencije SKOJ-a Drugog rajona, 3. 10. 1948., br. 864.

⁹² Vojnović, *Zapisnici Politbiroa*, sv. 1, Zapisnik od 10. 2. 1946., 185; “O glavnim zadacima i odgojno političkom radu naše omladine”, *Vjesnik NFH*, (Zagreb), 7. III. 1946., 1.

⁹³ “O glavnim zadacima i odgojno političkom radu naše omladine”, *Vjesnik NFH*, (Zagreb), 7. III. 1946., 1.

⁹⁴ Ivo Goldstein, Agneza Szabo, *Povijest zagrebačke Klasične gimnazije* (Zagreb: Novi Liber; Klasična gimnazija, 2007), 251; Katarina Spehnjak, “Konzularna predstavništva Velike Britanije u Hrvatskoj 1945.-1948.”, *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006), br. 1: 41-77.

⁹⁵ Katarina Spehnjak, *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1962.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002), 207.

⁹⁶ Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 217.

Iako se s isključivanjem nepodobnih učenika iz škola započelo odmah po završetku rata, od sredine 1946. situacija se smirila uslijed govora Josipa Broza Tita u srpnju iste godine, kada je istaknuo činjenicu da djeca “ne odgovaraju za očeve”. Nakon toga je većina izbačenih učenika vraćena u škole.⁹⁷ Izbacivanje nepodobnih učenika ponovljeno je 1948. zbog sumnji na sklonost IB-u, a nastavilo se i 1949. godine.

Radi javnoga “raskrinkavanja” učenika problematičnih za vlasti, organizirale su se konferencije pojedinih škola na kojima su, uz prethodno odobrenje Ministarstva prosvjete, učenici izbacivani.⁹⁸ Učenike se uhićivalo, sudilo im se i izbacivalo ih se iz omladinske organizacije, ako su joj pripadali, a često i iz škole, pri čemu je postojala suradnja s OZNA-om / Upravom državne bezbednosti (UDBA). U proskribiranju nepoćudnih elemenata ulogu su imale i pojedine skojevske grupe koje su djelovale u funkciji zastrašivanja i fizičkoga obračunavanja.⁹⁹ Izbacivanje “neprijateljskih elemenata” iz škola bilo je planirano da “nepoćudni” ne bi svojim lošim utjecajem djelovali na “pravovjerne” učenike. Povod za njihovo izbacivanje u nekim se slučajevima lako pronašao, a u drugima se trebao tražiti.¹⁰⁰

Katolička crkva

Utjecaje Katoličke crkve, koja je faktički bila najmoćniji unutarnji protivnik komunističkoga režima, vlasti nisu mogle zanemariti te je borba za prevagu nad mladima između Crkve i Države ostala konstanta. U pojedinim školama u Zagrebu ti utjecaji, kao i razni istupi protivnika komunističkoga režima, bili veliki – osobito u I. i II. ekonomskom tehnikumu, IX. mješovitoj gimnaziji, II. muškoj gimnaziji i Klasičnoj gimnaziji, odakle su redovito potjecale kritike sustava, pisanje parola i slično. Djelatnici Agitpropa smatrali su i da je Crkva radila na mobilizaciji mladih za odlazak u križare – primjerice na Muškoj realnoj gimnaziji.¹⁰¹ Crkva je pak nastojala biti što aktivnija u privlačenju mladih na svoju stranu, što su partijci, skojevci i članovi NOH-a redovito pratili i o tome izvješćivali. Mnoga su izvješća posvećena djelatnosti “klera” – tako se, primjerice, spominje da je u Zagrebu u samostanu na Maksimirskoj koloniji vjeronauk pohađalo, bez kontrole vlasti, oko 450 pionira, u osnovnoj školi u Varšavskoj svećenik je obilazio razrede u pratnji ravnatelja i vrbovao djecu za pohađanje vjeronauka, a u drugim dijelovima grada svećenici su djeci čitali romane, dijelili svete sličice i bombone.¹⁰²

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Kao ilustraciju vidi: “Dvije crtice sa srednjoškolskih konferencija u Zagrebu”, *Omladinski borac*, (Zagreb), 10. I. 1946., 5.

⁹⁹ Goldstein, Szabo, *Povijest zagrebačke Klasične gimnazije*, 251; Lasić, *Autobiografski zapisi*, 502-504.

¹⁰⁰ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, Zapisnik Biroa MK Zagreb, 10. 4. 1946., kut. 3.

¹⁰¹ HR-HDA-1231-RKSSOH, Agitprop, Izvješće o radu klerikalnih organizacija, br. 134, 10. 4. 1946.

¹⁰² HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, Zapisnik Biroa MK Zagreb, 31. 12. 1947., Izvještaj o radu neprijatelja među omladinom.

Katolička je crkva oko sebe nastojala okupiti što širi krug mladih, što je činila kroz vjerska društva, zatim organiziranjem raznih zabavnih aktivnosti – pjevačkih zborova, sporta, raznih tečajeva, izleta i dr., te utjecajem roditelja na djecu i zalaganjem za ostanak vjeronauka u školama.¹⁰³

Zanimljivo je da, prema izvornim dokumentima, omladinska organizacija uglavnom nije reagirala na proturežimske ekscese u školama. Ta “uspavanost omladine” tumačila se “neborbenošću i nezainteresiranošću omladinskih rukovodilaca s kojima se također slabo politički radi”.¹⁰⁴ Neaktivnost NOH-a u pitanjima utjecaja Crkve na mlade bila je evidentna. Problemi toga tipa bili su prepušteni na rješavanje aktivima NOH-a u pojedinim školama u kojima su učenici u većoj mjeri odlazili u crkvu ili na vjeronauk. Takvih je slučajeva bilo više u ženskim gimnazijama, gdje je ponekad i 50% učenica prakticiralo vjeru. No većinom ni školski komiteti nisu djelovali u vezi s tim, a na vjeru se često gledalo kao na privatnu stvar pojedinca – primjerice u III. mješovitoj gimnaziji. Čini se da u školama stav prema Crkvi u to vrijeme još nije bio tako rigorozan jer se 1949. u nekim zagrebačkim školama i dalje podučavao vjeronauk, primjerice u I. gimnaziji.¹⁰⁵ Tada je u Zagrebu djelovala i visoka isusovačka škola te Bogoslovni fakultet, koji je iz sastava Sveučilišta izbačen slijedom odluke Biroa CK KPH iz 1951. te rješenjem Vlade NRH od 29. siječnja 1952. godine.¹⁰⁶ Ta je odluka bila rezultat zategnutih odnosa između komunističke jugoslavenske države i Katoličke crkve, uzrokovanih nastojanjem crkvenih dužnosnika da njihova organizacija nesmetano djeluje, a s druge strane državnim nastojanjem da suzbije crkveni rad i utjecaj na stanovništvo. Prekid diplomatskih odnosa Jugoslavije sa Svetom Stolicom u prosincu 1952. označio je vrhunac lošeg odnosa dviju strana.

Još 1948. postojali su i pojedini internati i dječji vrtići, ponajviše u Zagrebu, u kojima su redovnice ukupno odgajale oko tisuću djece. I u pojedinim su školama redovnice, zbog previda vlasti, ali i zbog nedostatka učiteljskoga i odgojnoga kadra, bile učiteljice. Na IX. ženskoj gimnaziji, bivšoj gimnaziji časnih sestara, većina je učenica bila i članicama vjerske organizacije “Marijina kongregacija”, a 1946. ondje je bilo 15 nastavnica redovnica. To je ujedno bila i jedina gimnazija u Zagrebu koja nije preuzela obveze i formirala radnu brigadu.¹⁰⁷

Nezainteresiran stav omladinskih organizacija u Zagrebu prema utjecajima Crkve na mlade zapravo začuđuje s obzirom na proklamiranu žestoku

¹⁰³ HR-HDA-1231-RKSSOH, Četvrti kongres NOH-a, Izvještaj o radu organizacije i CK između Trećeg i Četvrtog kongresa NOH-a, 1953.

¹⁰⁴ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, OIO, Izvještaj ekipe CK iz grada Zagreba o radu omladine 1951. godine.

¹⁰⁵ Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 194; HR-HDA-1231-RKSSOH, OKK, Gradski komitet NOH-a Zagreb, Godišnji izvještaj organizacija NO grada Zagreba za 1949., 12. 12. 1949., br. 8035.

¹⁰⁶ Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 189; HR-HDA-1231-RKSSOH, Izvještaj o radu NOH i CK u 1952. godini.

¹⁰⁷ HR-HDA-1231-RKSSOH, Agitprop, Podaci o kleru, 26. 9. 1950., kut. 123.

borbu protiv njih i paralelnog stremljenja izbacivanju vjeronauka iz škola. U Zagrebu je postojao stav da je nemoguće boriti se protiv klera, pa se u tom smislu nije ništa ni poduzimalo.¹⁰⁸ Ukidanje vjeronauka u školama ipak je uslijedilo donošenjem *Zakona o narodnim školama* od 26. studenoga 1951., kojim je škola definirana kao društvena institucija, a učitelji kao društveni radnici kojima je zadatak odgoj djece u duhu socijalizma.¹⁰⁹ Konačna zabrana nastave vjeronauka u školama uslijedila je 1. veljače 1952., odlukom Savjeta za prosvjedu i kulturu NRH. Nastava vjeronauka definitivno se preselila iz škole u crkvu odredbama *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica* iz 1953. godine.¹¹⁰

Informbiro

Vežano za situaciju nastalu zbog sukoba jugoslavenskoga državnog i partijskog vrha sa Sovjetskim Savezom i zbog Rezolucije država članica IB-a,¹¹¹ i u Zagrebu se progonilo stvarne pristaše sovjetske politike, ali i sve koji su se “kolebali” ili samo izrazili sumnju u opravdanost partijskih odluka i postupaka, čak i nevezano za IB. Tada su se i obje omladinske organizacije uvelike aktivirale u upoznavanju mladih sa sadržajem Rezolucije i stavom Komunističke partije te su aktivisti SKOJ-a i NOH-a uvjerali mlade u ispravnost postupka KPJ.¹¹² Predsjedništvo Centralnoga vijeća NOJ-a objavilo je povodom objave Rezolucije IB-a na sjednici od 15. srpnja 1948. svoju *Rezoluciju*, kojom “jednodušno odbacuje sve klevete upućene našoj Partiji i drugu Titu te staje uz odgovor našeg CK KPJ”.¹¹³ Time je NOJ izrazio punu potporu i slaganje sa stavovima i postupcima CK KPJ, a ujedno izrazio čuđenje prema stavu omladinskih organizacija iz “zemalja narodne demokracije” koje su se pridružile optužbama IB-a.

Od svih se članova Komunističke partije, osnovnih organizacija NOH-a ili SKOJ-a kao i rukovodstava ili sekretarijata tražilo izjašnjanje o “sporu”. Iako

¹⁰⁸ HR-HDA-1231-RKSSOH, Odjeljenje za agitaciju i propagandu, Zapisnik sekretara Oblasnih komiteta, 2. 7. 1949., kut. 110; Agitprop, Djelovanje klera, rujana 1949., kut. 123.

¹⁰⁹ Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 114.

¹¹⁰ HR-HDA-1231-RKSSOH, Agitprop, Neki konkretni primjeri neprijateljskog rada, 1952., kut. 123. Više o odnosu vlasti prema podučavanju vjeronauka u školama u Hrvatskoj vidi: Miroslav Akmadža, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.–1966.* (Rijeka: “Otokar Keršovani”, 2004), 82–97; Miroslav Akmadža, “Ometanja i zabrane vjeronauka od strane komunističkog režima u Zagrebačkoj nadbiskupiji od 1945. do 1966. godine”, *Tkalčić* 8 (2004): 347–363; Marin Srakić, *Zabrana školskog vjeronauka u doba komunizma: kratki prikaz na temelju povijesnih izvora s posebnim osvrtom na Republiku Hrvatsku i na područje Dakovačke i srijemske biskupije* (Zagreb: Katehetski salezijanski centar, 2000).

¹¹¹ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu* (Zagreb: Globus, 1990), 127; Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949.–1955.* (Zagreb: Globus, 1988), 31; Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 299–306; Biljana Kašić, “Idejna strujanja u Hrvatskoj 1948.–52.”, *Časopis za suvremenu povijest* 25 (1993), br. 1: 103.

¹¹² HR-HDA-1225-PKSKOJ Hrvatska, Izvještaj o obilasku terena, srpanj 1948., br. 791.

¹¹³ “Rezolucija Predsjedništva CV NOJ-a povodom rezolucije Informbiroa o stanju u Komunističkoj partiji Jugoslavije”, *Vjesnik NFH*, (Zagreb), 18. VII. 1948., 3.

u arhivskom gradivu nema mnogo podataka o potencijalnim informbiroovcima, postoje podaci o tome da se ni jedna organizacija kao cjelina nije izjasnila protiv “linije CK KPJ” ili se “pokolebala”.¹¹⁴ Jedina je iznimka Sveučilište, no, kako sam rekla, ono neće biti predmetom ovoga rada.

Prema izvješćima sedam rajonskih komiteta, Komiteta centralnih ustanova, Tehničke škole i Narodne milicije, do kraja 1949. u Zagrebu se za IB izjasnilo ukupno 47 omladinaca, od kojih su svi osim njih desetak bili članovi Komunističke partije. Većinom su to bili učenici i službenici, a svi su isključeni iz NOH-a.¹¹⁵ U izvješćima NOH-a ne spominje se isključivanje iz Komunističke partije, iako je to bio uobičajen postupak, ni upućivanje na “društveno-koristan rad”, no dio je optuženih zasigurno podlijegao i tim kaznama.

Zbog sukoba s IB-om među mladima je u organizaciji NOH-a intenziviran “ideološko-politički rad”, koji se odrađivao kroz zadani program Ideološko-političkoga rada CK NOJ-a. U rajonima su se održavali rajonski aktivni rukovodilaca, a po poduzećima i tvornicama politički sastanci i političke informacije. Za rukovodioce su organizirani specijalizirani seminari koji su se bavili pitanjem sukoba s IB-om: “Revizionizam u radničkom pokretu”, “Ekonomski odnosi među socijalističkim zemljama”, “Zadaci agitacije i propagande u vezi klevetničke kampanje protiv KPJ i FNRJ”.¹¹⁶ U školama se “ideološko-politički rad” odvijao i na debatnim klubovima čije su teme rada povezivane s aktualnim političkim problemima – religijom, “malograđanštinom” te napadima IB-a na Jugoslaviju.¹¹⁷

No stav prema informbiroovcima u širim krugovima stanovništva ipak nije bio jednostran ni potpuno negativan. Komunistička partija i omladinske organizacije prisiljavale su okolinu osumnjičenih za naklonost IB-u da izolira te pojedince i na taj se način distancira od njihovih političkih pogleda i utjecaja, no u praksi to često nije bilo baš tako. Nije bilo sasvim neuobičajeno čak ni često druženje s informbiroovcima, a u dokumentima se učestalo spominje “pomirljiv stav” uz “ravnodušnost prema radu neprijatelja”. Tako su se, primjerice, u jednom građevinskom poduzeću mladi okupljali oko informbiroovaca koji su ondje bili na prisilnom radu. Organizacija NOH-a na to je reagirala “zaoštravajući odnos” prema informbiroovcima i izolirajući ih od ostalih.¹¹⁸ Slična je situacija bila i u tvornici “Rade Končar” te Tvornici hidrauličnih strojeva. Komunistička je partija smatrala da je odnos prema “kolebljivcima” preblag i nije dopuštala nikakvo kritiziranje ili “klevetanje” partijskoga i državnoga rukovodstva.¹¹⁹

¹¹⁴ HR-HDA-1231-RKSSOH, OKK, Gradski komitet NOH-a Zagreb, Izvještaj o situaciji među omladinom i djelovanju organizacije u vezi klevetničke kampanje..., 26. 5. 1949.

¹¹⁵ *Isto.*

¹¹⁶ HR-HDA-1231-RKSSOH, OKK, Gradski komitet NOH-a Zagreb, Godišnji izvještaj organizacija NO grada Zagreba za 1949., 12. 12. 1949., br. 8035.

¹¹⁷ *Isto.*

¹¹⁸ *Isto.*

¹¹⁹ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, Zapisnici MK, 26. 10. 1948., br. 246/48.

Kriminal

Zagreb je bio i centar porasta kriminala među mladima. Zasigurno je jedan od razloga okretanja mladih kriminalu bilo nezadovoljstvo političkim sustavom, ali veliku je ulogu odigralo prije svega posvemašnje siromaštvo poslijeratnih godina, nedostatak hrane i odjeće te nemogućnost zadovoljavanja osnovnih životnih potreba. Mladi su, osim toga, odrastali u različitim uvjetima te su mnogi bili bez roditelja ili su živjeli u razorenim obiteljima, često bez dovoljno skrbi. Frustriranost niskim standardom i lošim životnim i radnim uvjetima, a s druge strane opterećenost brojnim školskim i radnim obvezama, nesumnjivo su dio mladih odvele na stranputicu.

Tučnjave, nekulturno ponašanje, politički istupi, pokušaji bijega preko granice, slab odgoj, nebriga i nemar nadređenih bili su uobičajeni sadržaj izvornih dokumenata na temu kriminalnoga ponašanja mladih, pogotovo učenika u privredi. Epizoda koja se dogodila pri isključenju nekoliko učenika iz škole zbog krađe ocrtava socijalni profil tih učenika kada jedan od njih u svojoj obrani kaže: “Ja sam partizansko dijete, a mi svi krademo.”¹²⁰

Kao primjeri kriminalnoga ponašanja mladih spominju se u dokumentima pokušaji paljenja hotela “Dubrovnik”, razbijanje telefonskih instalacija u Obrtničkoj školi i razbijanje strojeva u Merkantilnoj tiskari. Do 1948. veliku ulogu u suzbijanju kriminala među mladima imao je SKOJ, jer su skojevci djelovali u smislu likvidiranja svih oblika “neprijateljskih ponašanja” – od obračuna s političkim protivnicima do bavljenja kriminalnim prijestupnicima: “Budnošću skojevskih grupa te su pojave likvidirane, a njihovi nosioci predani Narodnim vlastima.”¹²¹ Od spajanja SKOJ-a i NOJ-a SKOJ je utopljen u mnogo širu organizaciju, pa su bivši skojevci, iako se često proklamiralo suprotno, izgubili svoju ulogu “prvih među jednakima” i predvodnika u NOH-u i suzbijanju tih i sličnih pojava. U sljedećim se godinama kriminal, pogotovo maloljetnički, povećao. Krađe, provale, razbojstva, džeparenje, preprodaja karata, pisanje neprijateljskih parola, pogotovo u internatima (“Hoćemo savez sa SSSR-om”, “Živio Ante Pavelić”), prostitucija (grupa žena nazvana “Divlji zapad” radila je pod parolom “jedna noć, jedne najlon čarape”), pijanstva i tučnjave bile su uobičajene pojave u velikim gradovima, a najviše u Zagrebu. Tu su postojale i takozvane omladinske udarne grupe, koje su organizirano djelovale u takvim akcijama.¹²²

Utjecaji zapadne kulture

U poslijeratnoj je Jugoslaviji do sukoba sa Sovjetskim Savezom 1948. vladala neprijeporna prevlast sovjetskoga utjecaja na sve sfere života. Sovjetski se

¹²⁰ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, OIO, 1945.–1958., Izvještaj ekipe iz grada Zagreba o radu omladine, 1951.

¹²¹ HR-HDA-1225-PKSKOJ Hrvatska, Izvještaj o radu SKOJ-a u I. rajonu, 1948.

¹²² HR-HDA-1231-RKSSOH, OKK, Gradski komitet NOH-a Zagreb, Zapisnik sa sastanka biroa Gradskog komiteta i sekretara rajonskih komiteta, 13. 12. 1950., br. 4501; HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, OIO, Izvještaj ekipe CK iz grada Zagreba o radu omladine 1951. godine.

uzor slijedio u politici, gospodarstvu, kulturi i svakodnevnom životu, a zapadna kultura i tradicije percipirale su se kao moguća prijatnija jednopartijskom sustavu. Partija je s Agitpropom bila jedini autoritet u usmjeravanju svih djelatnosti u državi, pa tako i u borbi protiv zapadnjačkih utjecaja. Ono što nije bilo prosovjetsko označivalo se “dekadentnim”, “formalističkim”, “buržoaskim” – zapadnjačkim te se tretiralo kao nepoželjno, čemu se trebala suprotstaviti “socijalistička idejnost” i partijnost u kulturi, ali i svakodnevnom životu i navikama stanovništva.¹²³

Utjecaji zapadnjačke kulture među mladima spominju se u izvorima od 1946., kada se o njima kao o produktima “neprijateljskog rada” raspravljalo i na sjednicama Politbiroa CK KPH. Tada se komentiralo da se “slabo raskrinkava zapadna demokracija i malo ističe sovjetsko društveno uređenje i kultura”.¹²⁴

Vodstvo NOH-a, kao političke i odgojne organizacije, nije blagonaklono gledalo na kopiranje zapadnih uzora te prihvatanje zapadnjačke kulture i literature, što su nazivali “malograđanštinom”. Posljedicom zapadnjačkih utjecaja smatrali su snobizam, idolatriju prema svemu što dolazi izvana, otpor novostima i kulturi, probleme kriminala i prostitucije, “frajerluk”, kokot-frizure, uske hlače, moderne plesove, glazbu i zabave, kao i tendenciju učenika u školama da se sa što manje rada i učenja dođe do što boljšega zanimanja i zaposlenja.¹²⁵

Problem je za vlasti i NOH zapravo bio u tome što nisu mogli sa sigurnošću utvrditi točnu granicu između povodjenja mladih za zapadnim popularnim novitetima i dubljega, ideološkoga otklona mladih od zadane linije Partije, čime je dolazio u pitanje njihov socijalistički odgoj.¹²⁶ No bilo je teško ograničiti dodir mladih sa zapadnom kulturom. U Zagrebu su, primjerice, u okviru Britanskoga savjeta i Francuskoga instituta djelovale engleska i francuska čitaonica i knjižnica, oko kojih su se okupljali mladi učeći strane jezike, ali i poistovjećujući se s kulturom tih zemalja. Čitaonica u okviru Britanskoga savjeta otvorena je u Zagrebu u siječnju 1946., a početkom 1947. imala je već oko 700 posjetitelja mjesečno.¹²⁷

Među mladima se uz to javljala i želja za odlaskom na Zapad, koji su idealizirali. Težili su za nečim novim, ekstravagantnim i drugačijim od svakodnevice, što je djelomično bilo popularizirano i u pojedinim omladinskim tiskovinama – *Omladinskom borcu*, *Horizontu*, *Vie giovanili* te filmskim časopisima *Revija* i *Filmski vjesnik*.¹²⁸ U tim su se časopisima sve više objavljivale vijesti iz

¹²³ Zlata Knezović, “Obilježja boljševizacije hrvatske kulture (1945.–1947.)”, *Časopis za suvremenu povijest* 24 (1992), br. 1: 121-123.

¹²⁴ Vojnović, *Zapisnici Politbiroa*, sv. 1, Zapisnik od 30. 12. 1946., 300.

¹²⁵ HR-HDA-1231-RKSSOH, OKK, Gradski komitet NOH-a Zagreb, Godišnji izvještaj organizacija NO grada Zagreba za 1949., 12. 12. 1949., br. 8035; Materijali IV. kongresa NOH-a 5.-8. prosinca 1953., 28, kut. 2.

¹²⁶ HR-HDA-1231-RKSSOH, Izvještaj o radu organizacije NO i CK u 1952. godini.

¹²⁷ Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 215.

¹²⁸ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, Agitprop, Neke napomene u vezi s utjecajem zapadnjačke kulture na omladinu, 1953., kut. 123.

svijeta s različitim temama iz područja zabave i filma te napisima o filmskim glumcima i njihovim životima. Mladi su bili pod velikim dojmom američkih filmova, a posebno su popularni bili vesterni. Omladinski voditelji, nezadovoljni takvim stanjem, sugerirali su da bi se mladi trebali više orijentirati na (nedavnu) povijest vlastite zemlje umjesto idealizacije Zapada te “romantiku Divljeg zapada zamijeniti romantikom NOB-a, a kanjon Kolorada kanjonom Neretve”.¹²⁹ Zabrinutost vlasti zbog stava mladih prema “malograđanskom, pokvarenom načinu razonode i zabave, povodjenjem za zapadnjačkim dekadentnim modama, ugađanjem niskim sklonostima”¹³⁰ bila je očita.

Tadašnji je tisak slijedio partijske direktive i upute osuđujući povodjenje mladih za zapadnim novitetima. Tako u tjedniku *Naprijed* novinarka Branka Savić analizira nepoćudne pojave među mladima, pa sa zabrinutošću konstatira da se “može desiti čak i to da poneki napredni omladinac koji nosi udarničke značke s dobrovoljnih radova na Autoputu ili Omladinskoj pruži poprima takozvane ‘frajerske’ običaje: nosi uske hlače, visoke pete, ‘kokot-frizuru’, pleše ‘boogie-voogie’ i ‘trocking’ (koji predstavljaju divljaštvo, a ne kulturnu razonodu), oduševljava se bezidejnim i glupim filmovima kapitalističkih zemalja, a da pri tome nije svjestan da se ustvari otuđuje od Narodne omladine, da poprima vanjske znakove reakcionarstva i dekadentstva (...)”. Primjeri “dekadentnih, zapadnjačkih utjecaja” bili su i održavanje “žureva” u privatnim stanovima, “koji redovno završavaju krajnjim nemoralom”, točenje alkohola na drugarskim večerima u poduzećima i tvornicama, prikazivanje “destruktivnih vulgarnih američkih i engleskih filmova” u kinima te pojava “malograđanštine”, primjerice Društvo Zagrepčana (“Takve suviše društvene pojave koje podržavaju duh i navike propale buržoazije nisu nikome na korist i njih treba uklanjati iz našeg kulturno-društvenog života.”).¹³¹

Zapadnjački su utjecaji bili najjače izraženi među studentima i srednjoškolicima u gradovima, osobito Zagrebu, ali bilo ih je posvuda. U Zagrebu je bilo popularno i stvaranje “klapa” (“Teksas klapa”, “Šeri-brendi brigade”), čiji su članovi nosili nadimke tipa “Bimbo”, “Jumbo”, “Duda”, “Fred” i slično, za koje se tvrdilo da “organizirano provode pijančevanje, nemoral i izazivaju nered na zabavama i plesu” te da ih je takvo ponašanje dovelo do “otvorenog neprijateljskog i antidržavnog rada”.¹³²

Učenici II. muške gimnazije u Zagrebu bili su primjer lošeg odnosa prema učenju i profesorima. Neki od njih redovito su i pili, kartali, zabavljali se po noćnim lokalima i kućnim zabavama, a neke od njihovih parola bile su “Pjesma, svirka i divlji ples kad zaszvira Teksas đes”¹³³, “Flašu isprazniti nije nam trik jer svatko od nas pije kao bik” ili “Žene ljubiti lako je svakome sad, jer u

¹²⁹ *Isto.*

¹³⁰ “Negativne pojave u kulturnom i društvenom životu”, *Naprijed*, (Zagreb), 12. XI. 1948., 5.

¹³¹ *Isto*; vidi i: Spehnyjak, *Javnost i propaganda*, 206.

¹³² HR-DAZG-1183-GKNOH Zagreb, Peta gradska konferencija NOH-a Zagreb, 27. 3. 1949.

¹³³ Doslovno citirano prema izvorniku.

tome ne vlada glad”¹³⁴ Na takvo su ponašanje i NOH i javnost gledali krajnje negativno.

Nezadovoljstvo mladih koje se iskazivalo zbog niskog standarda i mnogih obveza također se smatralo slabošću i djelom “neprijateljskoga rada”. Kada su učenici mehaničarsko-industrijske škole u Zagrebu kredom napisali na ploču “Ne možemo učiti jer smo gladni”, na to se gledalo kao na čin malodušnosti.¹³⁵

Utjecaji Zapada sve su više jačali od početka pedesetih godina i ograničene liberalizacije i polagane demokratizacije u državi. Otklon od Sovjetskoga Saveza kao dotadašnjega uzora i novi smjer jugoslavenske politike u pravcu samoupravljanja odredili su ublažavanje stege i u svakidašnjem životu.

Partijski vrh – Politbiro CK KPH – na pojave “malograđanstine” među mladima gledao je iznimno negativno te ih je pokušavao suzbiti u što većoj mjeri, ali nije bio zadovoljan postignutim: “Borba protiv malograđanskog utjecaja vodila se više formalno, na besprincipijelnoj osnovi, na primjer protiv uskih hlača, ‘kokot frizure’ i šminkanja, a ne protiv shvatanja i rada tih ljudi...”¹³⁶ Stoga je Komunistička partija i preko NOH-a nastavila s mjerama protiv takvih pojava, primjerice organiziranjem sastanaka i predavanja o “anglo-američkoj imperijalističkoj politici” ili zabranjivanjem čitanja zapadne literature i stripova.¹³⁷ Agitprop je davao upute za “masovni ideološki rad” na kružocima i predavanjima, a provodile su se i određene administrativne mjere, posebno u većim gradovima u kojima su takve pojave bile najčešće – u Zagrebu su se posredstvom NOH-a zatvarale školske priredbe, cenzurirali programi na zabavama (jer “neki šlageri su predstavljali himne neradu”), onemogućivala preprodaja karata. U školama i među mladim radnicima, da bi se mlade odvratilo od takva ponašanja, osmišljavale su se razne (prije spomenute) kulturne, prosvjetne i zabavne aktivnosti.¹³⁸

Te su mjere bile uspješnije ili manje uspješne, ovisno o pojedinim aktivima NOH-a – neki su u njihovu provođenju bili aktivni, a neki, kao što je većinom bio slučaj u Zagrebu, potpuno pasivni. “U većini rajona organizacija NOH-a je radila prilično slabo i nije bilo volje za nekim jačim političkim i ideološkim radom koji se od nje očekivao”,¹³⁹ stoji u jednom partijskom izvješću iz 1951. godine. Ta je pasivnost djelomice bila i rezultat stava omladinskih voditelja da

¹³⁴ HR-DAZG-1183-GKNOH Zagreb, Peta gradska konferencija NOH-a Zagreb, 27. 3. 1949.

¹³⁵ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, Zapisnik Biroa MK Zagreb, 26. 10. 1948., kut. 3.

¹³⁶ Branislava Vojnović, prir., *Zapisnici Politbira Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945.-1952.*, sv. 2 (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2007), elaborat “Stanje u Agitpropu i prijedlozi za poboljšanje rada agitacije i propaganda”, 18. 2. 1949., 23.

¹³⁷ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, Zapisnik Biroa MK Zagreb, 31. 12. 1947., Izvještaj o radu neprijatelja među omladinom, kut. 3.

¹³⁸ HR-HDA-1231-RKSSOH, Analize i teze o organizaciji i radu NOH-a, 1951., kut. 30; HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, Izvještaj ekipe CK iz grada Zagreba o radu omladine 1951. godine, kut. 205, 219.

¹³⁹ HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb, Izvještaj ekipe CK iz grada Zagreba o radu omladine 1951. godine, kut. 205, 219.

je sankcioniranje nepoćudnoga djelovanja pojedinaca u djelokrugu milicije ili OZNA-e/UDBA-e, pa se u to nisu željeli uplitati.

Zaključak

U ovom pregledu života mladih u poratnom Zagrebu predstavljeni su i osnovni procesi koji su se tada odvijali u državi i društvu te problemi s kojima su se mladi pritom susretali. Evidentna je u tome velika uloga Komunističke partije, koja je na mlade djelovala preko svojih transmisija – SKOJ-a te USAOH-a i NOH-a – koje su, usvajajući i prihvaćajući njezin program te provodeći njezine odluke, odigrale veliku ulogu u odgoju i usmjeravanju mladih prema zadanoj političkoj liniji. Mladi su bili dijelom svih važnijih procesa u državi te su u tome figurirali i kao provoditelji partijske politike, kroz članstvo ili pozicioniranje u Komunističkoj partiji i omladinskim organizacijama, i kao objekti provedbe zadanih direktiva. Omladinske organizacije djelovale su na svim razinama društva gdje je bilo mladih – u školama, na Sveučilištu, u tvornicama i drugim proizvodnim organizacijama radi što većega uključivanja mladih u procese koje je provodila vlada te njihova odgoja u duhu socijalizma. U tome su u velikoj mjeri i uspjele jer je većina mladih prihvaćala sudjelovanje u aktivnostima koje su organizirale omladinske organizacije, vjerojatno ne toliko iz uvjerenja, nego zbog nemogućnosti izbora i shvaćanja da bi im u suprotnom budućnost bila ugrožena. Iako su mladi u Zagrebu većinom bili članovi omladinskih organizacija, mnogi od njih bili su u njima zapravo pasivni, a u organizaciju su ulazili po dekretu i iz oportunitizma.

U članku je istražen i prikazan život mladih radnika i učenika u privredi, zatim stanje u gimnazijama i ostalim školama, ideologizacija u školama, na radnim mjestima te preko kulturnih i zabavnih sadržaja, mobilizacija mladih za radne akcije, odnos vlasti i omladinskih organizacija prema mladima nesklonima režimu te onima označenima kao informbiroovcima, odnos Katoličke crkve i omladinskih organizacija u borbi za utjecaj na mlade, pojave kriminaliteta među mladima te utjecaji Zapada na mlade od početka pedesetih godina. Kao rezultat istraživanja nameće se zaključak da su mladi koji su bili dijelom vladajućega sustava kroz omladinske organizacije te oni svjetonazorski bliski vladajućem režimu bili u određenoj mjeri povlašteni, a oni koji su se protivili režimu i ostajali postrani – pasivni ili u aktivnom otporu – bili su kažnjavani te je njihova životna perspektiva neminovno bila bitno lošija.

Arhivski izvori

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 1220 – Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (HR-HDA-1220-CKSKH).

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 1225 – Pokrajinski komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije za Hrvatsku (HR-HDA-1225-PKSKOJ Hrvatska).

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 1231 – Republička konferencija Saveza socijalističke omladine Hrvatske (HR-HDA-1231-RKSSOH).

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 1723 – Gradski komitet Saveza komunista Hrvatske za Zagreb (HR-HDA-1723-GKSKH Zagreb).

Hrvatska – Državni arhiv u Zagrebu, Zagreb – fond 1183 – Gradski komitet Narodne omladine Hrvatske za Zagreb (HR-DAZG-1183-GKNOH Zagreb).

Objavljeni izvori i literatura

Akmadža, Miroslav. *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966.* Rijeka: "Otokar Keršovani", 2004.

Akmadža, Miroslav. "Ometanja i zabrane vjeronauka od strane komunističkog režima u Zagrebačkoj nadbiskupiji od 1945. do 1966. godine". *Tkalčić* 8 (2004): 347-363.

Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita. Informbiroovski rascjepi u jugoslovenskom komunističkom pokretu.* Zagreb: Globus, 1990.

Bekić, Darko. *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949 – 1955.* Zagreb: Globus, 1988.

Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest.* Zagreb: Golden marketing, 1999.

Bošković, Milo. *Antijugoslovenska fašistička emigracija.* Beograd; Novi Sad: Sloboda; Dnevnik, 1980.

Cerović, Gavro. *Razvitak omladinskih organizacija u posleratnom periodu (1945 – 1958).* Beograd: Komisija za istorijat omladinskog pokreta CK Jugoslavije, 1959.

Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji.* Beograd: Izdavačka radna organizacija "Rad", 1988.

Doknić, Branka; Petrović, Milić F.; Ivan Hofman, prir. *Kulturna politika Jugoslavije 1945. – 1952. Zbornik dokumenata, knjiga 1.* Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2009.

Duda, Igor; Stanić, Igor. "Iza vrata radničkih odmarališta. Službeni zapisi o nestašnim i gladnima 1947. – 1950.". *Historijski zbornik* 64 (2013), br. 1: 99-119.

Geiger, Vladimir; Rupiće, Mate; Kevo, Mario; Kraljević, Egon; Despot, Zvonimir, prir. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti, svezak 3: Zagreb i središnja Hrvatska.* Slavonski Brod; Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Hrvatski institut za povijest, 2008.

Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918. – 2008.* Zagreb: Europapress holding; Novi Liber, 2008.

Goldstein, Ivo; Szabo, Agneza. *Povijest zagrebačke Klasične gimnazije*. Zagreb: Novi Liber; Klasična gimnazija, 2007.

Grahek Ravančić, Martina. *Bleiburg i "križni put"*. *Historiografija, publicistika i memoarska literatura*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.

Izvori za istoriju SKJ. Četvrti kongres SKOJ-a i zajednički kongres SKOJ-a i NOJ (1948), Beograd: Komunist, 1985.

Karakaš Obradov, Marica. *Novi mozaici nacija u "novim poredcima"*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014.

Kašić, Biljana. "Idejna strujanja u Hrvatskoj 1948.-52.". *Časopis za suvremenu povijest* 25 (1993), br. 1: 101-125.

Kašić, Biljana. "Značajke partijske ideologije u Hrvatskoj (1945. – 1948.)". *Časopis za suvremenu povijest* 23 (1991), br. 1-3: 243-260.

Knezović, Zlata. "Boljševizacija i ideologizacija hrvatske kulture i umjetnosti". *Časopis za suvremenu povijest* 26 (1994), br. 1: 47-63.

Knezović, Zlata. "Obilježja boljševizacije hrvatske kulture (1945. – 1947.)". *Časopis za suvremenu povijest* 24 (1992), br. 1: 101-133.

Koren, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji 1945. – 1960. Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.

Lajnert, Siniša. *Pionirske željeznice u Zagrebu 1947. – 1964. Izvori* [Elektronička građa]. Zagreb: Klub ljubitelja željeznice, 2008.

Lasić, Stanko. *Autobiografski zapisi*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2000.

Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije (1918. – 1991. – 2003.)*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2003.

Naprijed (Zagreb), 1948.

Narodne novine 47 (1945).

Nikolić, Vinko. *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*. Zagreb: Knjižnica Hrvatske revije; Art studio Azinović, 1995.

Omladinski borac (Zagreb), 1945-1953.

Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918 – 1988, knjiga 3: Socijalistička Jugoslavija 1945 – 1988*. Beograd: Nolit, 1988.

Petranović, Branko, prir. *Zapisnici sa sednica Politbiroa CK KPJ, 1945 – 1948, serija: Izvori za istoriju Jugoslavije*. Beograd: Arhiv Jugoslavije; Službeni list SRJ, 1995.

Povijest Saveza komunista Jugoslavije. Beograd: Izdavački centar Komunist [etc.], 1985.

Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2006.

Radelić, Zdenko. *Sindikati i radništvo u Hrvatskoj (1945. – 1950.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012.

Radić, Radmila. "Iseljavanje stanovništva sa jugoslovenskog prostora polovinom pedesetih godina". *Istorijski zapisi* (1999), br. 1-2: 143-173.

Službeni list FNRJ, 1947-1948, 1952.

Spehnjak, Katarina. *Britanski pogled na Hrvatsku 1945. – 1948.* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006.

Spehnjak, Katarina. *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945 – 1962.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002.

Spehnjak, Katarina. "Konzularna predstavništva Velike Britanije u Hrvatskoj 1945. – 1948.". *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006), br. 1: 41-77.

Srakić, Marin. *Zabrana školskog vjeronauka u doba komunizma: kratki prikaz na temelju povijesnih izvora s posebnim osvrtom na Republiku Hrvatsku i na područje Đakovačke i srijemske biskupije.* Zagreb: Katehetski salezijanski centar, 2000.

Statut Narodne omladine Jugoslavije. Zagreb, 1949.

Šarić, Tatjana. "Osuđeni po hitnom postupku: uloga represivnih tijela komunističke vlasti u odnosu na smrtne osude u Hrvatskoj u Drugom svjetskom ratu i u poraću, na primjeru fonda Uprava za suzbijanje kriminaliteta Sekretarijata za unutrašnje poslove SRH". *Arhivski vjesnik* 51 (2008): 341-361.

Šarić, Tatjana. "Položaj i uloga omladine i omladinskih organizacija u FH/NRH 1945. – 1954.". Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2011.

Tomić, S. "Zašto je osnovan Savez kulturno-prosvjetnih društava". *Kulturni radnik* (Zagreb) (1948), br. 1.

Vjesnik Narodne fronte Hrvatske (Zagreb), 1946-1952.

Vlašić, Boris; Vojnović, Aleksandar. *Križni put.* Zagreb: Vjesnik, 1991.

Vojnović, Branislava, prir. *Zapisnici Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske 1952. – 1954., svezak 3.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008.

Vojnović, Branislava, prir. *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945. – 1952., svezak 1-2.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005-2007.

Žarić, Slobodan; *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1941 – 1948.* Zagreb: Centar društvenih djelatnosti SSOH, 1980.

SUMMARY

LIFE OF YOUTH IN POST-WAR ZAGREB (1945 – 1953)

This brief review of youth life in the post-war Zagreb presents the basic processes which were then taking place in the state and society as well. The paper describes the life of young people, mainly students and workers in the post-war Zagreb, through the actions of the communist youth organisations – Communist Youth Association of Yugoslavia, United League of Croatian Antifascist Youth and National Youth of Croatia as the transmission of the Communist Party.

The topics of this research include the role and status of young people in the process of renovation and reconstruction through youth labour actions, industrialisation as „working class youth“, a project of literacy and education through cultural, educational and „ideological“ work, as well as their role in dealing with government opponents of the regime, members of the Inform Bureau and other „social misfits behaviour“ of young people.

Young people had been a part of all major processes in the country and presented themselves as the executors of the party politics through the membership or the position in the Communist Party and youth organisations, and the objects of implementing given directives. While the young people, who were a part of the ruling system through these organisations, had therefore been to some extent privileged, those who had been opposing the system were being punished and their life prospects had been considerably worse. Although the majority of youth in Zagreb were members of youth organisations, many of them were really passive there, and they entered the organisation by fiat and opportunism.

Key words: People's Republic of Croatia; Zagreb; socialism; Communist Youth Association of Yugoslavia; United League of Croatian Antifascist Youth/ National Youth of Croatia